

Національна Академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

О.П.Рєнт, Б.І.Андрусишин

З'ЇЗД ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

**(8—15 вересня 1917 р.)
(21—28 вересня н. ст.)**

Київ 1994

РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ — к. і. н., старший науковий співробітник
Інституту історії України НАН України

АНДРУСИШИН БОГДАН ІВАНОВИЧ — к. і. н., доцент Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії

Редколегія: *С.В.Кульчицький* (головний редактор), *В.Ф.Верстюк*, *О.І.Ганжа* (відповідальний секретар), *О.Б.Головко*,
В.М.Даниленко, *В.С.Коваль*, *І.С.Хміль*, *Н.А.Шип*

Літературний редактор С.Г. Архипенко

Оригінал-макет підготував О.І.Мостяєв

Набір підготувала Н.В.Шостик

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією обов'язкове

З'ЇЗД НАРОДІВ РОСІЇ

Немає сумніву, що національно-політичне відродження України могло відбуватися швидкими темпами лише за умов зміни внутрішнього режиму тодішньої царської Російської імперії. Це було зрозумілим для кожного українця. У зв'язку з цим серед українського суспільства пропагувалася віра в майбутню демократичну Росію, поширювалися думки, що в демократичній Російській державі настануть кращі умови для відродження українського народу, і ці умови, як вважалося, треба буде використати для піднесення національно-визвольних сил.

Глибокі роздуми щодо долі багатьох народів, особливо російського та українського, знаходимо у працях М.С.Грушевського. Розглядаючи проблеми міжнаціональних стосунків, він висловлював побоювання з того приводу, що російський народ не зможе у майбутньому ефективно розв'язувати політичні, економічні, соціальні і духовні проблеми, якщо не вирішить проблему міжнаціональну, без чого, вважав він, немисливо ставити завдання створення здорового громадського суспільства, правової держави.

Вчений змалював сам механізм реалізації цих проблем, до якого ми, до речі, підійшли лише сьогодні: "Проблема нинішнього національного історичного моменту — визволення Росії з пут старого режиму й перетворення її на вільну й упоряджену державу — не вичернується створенням умов вільного громадського існування, ані навіть перевлаштування, точніше — поліпшенням її соціально-економічного ладу. Поряд з цими завданнями стоять інші, без задовільного розв'язання яких звільнення буде дуже непевним. Росія — "імперія народів", серед яких державна народність становить меншість, — не може розвиватися вільно й успішно, доки у цьому перевлаштуванні не буде забезпечено вільне й неутруднене існування й розвиток її складових — її народів, поки в її розвитку, рухові, прогресі ці народи не будуть бачити запоруку свого розвитку й прогресу.

Без перетворення Росії на вільну спілку народів немислиме її цілковите оновлення від похмурих пережитків минулого"¹.

Ця віра в нову, конституційну Росію була всеохоплюючою. "За сьогоднішніх обставин,— писав, наприклад, Д.Донцов у 1913 р.,—перед Росією стелиться одна дорога: дорога повільної еволюції в сторону конституціоналізму, дорога, що нею йшла Австрія від 1848—1866 років"².

Звичайно, тепер на далекій історичній віддалі від тієї доби, легко стверджувати, що мовляв, то була наївна й безпідставна віра в демократичну Росію, з її старими і консервативними традиціями централізму та великодержавного шовінізму. Але тоді все було інакше. Мало хто із свідомих українців міг на той час вірити, що з народом темним, несвідомим і неорганізованим можна братися за відновлення незалежної Української держави.

Тому просвітницька робота, яку проводили передові сили в Україні, зводилася до того, щоб якомога більше повідомляти українському народу про значення і посилення конституційних умов життя в російській державі. Цілком виправдано в даному контексті проповідування ідеї поступового здобуття самостійності, намагання перебудувати Російську державу так, щоб вона була сприятлива, зокрема народу України, національно і політично.

Цими думками жило майже все українське суспільство у Східній Україні напередодні революційних подій 1917 р. Серед інтелігенції поширювалася спільна думка, що єдиний реальний шлях для повного відродження Української держави — це шлях поступового розвитку українських національних сил в умовах реформованої Росії. І коли б після початку революції 1917 р. у Росії знайшлися демократичні сили, які б не дозволили більшовикам узурпувати владу в своїх руках, то можна допустити, що проблема державної незалежності України була б поставлена (раніше чи пізніше) на порядок денний у залежності від умов життя в новій, дореволюційній і пореформеній Росії.

Та сталося так, що з початком революції Україна, разом з усією Росією, всупереч сподіванням демократичних кіл, опинилася в становищі, яке продиктувало їй зовсім інший, неначе

¹ Грушевський Мих. Освобождение России и украинский вопрос. — СПб. 1907. — С.111.

² Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. — Львів, 1913. — С.12.

"прискорений"—і тому багатий на історичні події— шлях дальшого розвитку.

Лютий 1917 р. призвів до повалення самодержавства і відкрив раніше поневоленим неросійським народам шлях до самовизначення, а Україні, Вірменії, Грузії, Польщі та ін.— до відновлення своєї історичної державності. Народи завоювали жадані політичні свободи. Революцію захоплено зустрів весь народ. До бурхливого суспільно-політичного життя долучилися значні верстви робітників, солдатські маси, селянство. У містах і селах проходили мітинги, збори, демонстрації, маніфестації. Розмова про політику охопила майже все суспільство. Поновили діяльність раніше переслідувані царизмом різні політичні партії та організації. З'явилися зовсім нові періодичні видання. За короткий час змінилася політика, змінювалося під впливом тієї ж політики і саме життя.

Яким чином змінилося життя, нині уже добре відомо. Але напровесні 1917 р. здавалося, що все буде гаразд. 17 березня, відразу після повалення царського самодержавства, у Києві утворилася Центральна Рада.

Вона поставила собі за мету відновити державність України. Основою, на якій консолідувалися всі українські сили був принцип боротьби за національні інтереси народу. В.Винниченко так характеризує названий принцип: "Партії в цей період... правильно відчули необхідність того часу: єдність усі українських сил... Різняться між собою в соціальних питаннях, вчуваючи навіть у деяких точках майбутніх противників, вони всі мали одну спільну, в усіх неодкладну мету: „,„Без національного визволення не може бути визволення соціального". На цьому сходились всі одноставно. Із цього пішла Українська Центральна Рада"¹. Навіть один з лідерів більшовицької партії в Україні Г.Петровський признавав, що "величезні маси українського народу зауважили в Лютневій революції в 1917 р. першвсього освободження від страхіть національного гніту"².

Як бачимо, що і соціаліст В.Винниченко, який тоді був категоричним противником національного самостійництва, і комуніст Г.Петровський, який сповідував ідею весвітньої республіки Рад, визнаючи сильний відгук українського народу на революцію, зазначили, що той відгук мав виразно національний характер. У Першому універсалі Центральної Ради було сказано,

¹ Винниченко В. Відродження нації. — Київ — Відень, 1920. — 4.1. — С.79.

² Цит. за: Мірчук П. Трагічна перемога. — К., 1991. — С.6.

що Україна не відокремлюється від Росії, а вже 22 січня 1918 р. вона видала свій історичний Четвертий універсал, згідно з яким Україна проголошувалася самостійною державою українського народу.

В той історично короткий проміжок часу, коли йшов процес становлення Української державності, Центральна Рада займалася питаннями сформування національних військових частин, розподілу землі між селянами, розвитку культури, освіти та багатьма соціальними і духовними проблемами українського народу.

Разом з Центральною Радою прийшло національне самосвідомлення. Фактично всі патріотично настроєні представники української інтелігенції стали вірою і правдою служили своєму народу. "В кожній сфері були українці, — писав згодом про той час у праці "Відродження нації" В. Винниченко, — і у кожній сфері вони хотіли, вони мусили виявляти себе, як українці, затверджували своє "я", посилювати його, закріпляти певними нормами. Фабричні робітники, учителі, кооператори, студенти, прикажчики, урядовці, всі гуртувалися національно, всі домагались свою галузь українізувати, себто принатурити до об'єкта свого існування, — українською народу, — і узаконити, унеобхіднити, уприроднити свою "пробуджену ніжність"¹.

Центральна Рада поставили собі за мету нести національну ідею в середовище робітників і селян і розбуджувати там національну гідність. Соціалісти і молоді революціонери стали авангардом національного пробудження. Разом з тим, продовжуючи традиції Кирило-Мефодіївського братства та української політичної думки пізнішого часу, керівники Української Центральної Ради прагнули до того, щоб після розвалу царської Російської імперії були створені можливості вільного національного, політичного, культурного і соціального розвитку для всіх її народів. Вони прагнули перебудувати демократичну Росію на федеративних засадах.

В питанні про державний устрій багатонаціональної Росії більшовики спочатку вороже ставилися до ідеї федералізму. В 1913 р. Ленін заявив, що федерація означає союз рівних, заснований на згоді; ми заперечуємо федерацію в принципі, бо вона послаблює економічні зв'язки й непридатна для Росії. Однак досвід наступних кількох років (це стосується передусім подій в Україні) показав, що Ленін та інші більшовики недооцінювали

¹Винниченко В. Відродженням нації. — Київ—Відень, 1920. — 41. — С.126.

й надто хибно розуміли національну проблему. З огляду на той досвід, Ленін погодився на федерацію (з усіма її непевностями) й на культурну автономію різних народів у складі Росії, але за неодмінної умови: підвалини державної влади мають залишатися централізованими.

Діячі Української Центральної Ради активно відстоювали концепцію федерації, тоді як Тимчасовий уряд у Петербурзі намагався зберегти єдність імперії і протидівав навіть вимогам автономії для неросіян, вбачаючи в ній загрозу сепаратизму.

В той час як московська демократія дошукувалась в українському рухові зерен безоглядного сепаратизму та самостійництва, небезпечних для "єдиного революційного фронту", українська політична думка, йдучи за своїми давніми федералістичними традиціями, багато працювала над втіленням у життя гасла "вільної федерації вільних народів колишньої Російської імперії".

Виконуючи квітневу постанову Українського національного конгресу про встановлення зв'язків з народами Росії, що домагаються, як і український народ, перебудови Росії на федеративних засадах, Українська Центральна Рада, скликала у Києві 21—28 вересня (н.ст.) З'їзд представників народів і областей, які прагнули до федеративної перебудови Російської республіки, або просто З'їзд народів. Він проходив на політичному тлі, що склалося в Україні в результаті прийняття II Універсалу, який з одного боку закріпив статус Генерального Секретаріату як крайового органу виконавчої влади, а з іншого,— містив положення, згідно з якими реалізація автономії України ставилася в залежність від скликання Всеросійських Установчих Зборів. Отже, доля українського народу прив'язувалася до ходу подій, в більшості своїй ворожих до України. Установчі Збори могли бути і не скликані, або ці Збори могли б заборонити українцям реалізувати свої права на автономію, або вони могли бути розігнані силою, як воно, власне, й сталося. Така позиція соціалістів була піддана гострій критиці самостійних кіл, які вважали, що із зреченням царя Миколи II настає той природний стан волі для українського народу, в якому він перебував до Переяславської ради 1654 р., оскільки договір був утворений українським народом особисто з царем, тобто контрагентами в договорі виступали з одного боку Українська республіка, як юридична особа, а з другого,— Московський цар, як особа "фізична".

Зречення царя означало для українського народу ліквідацію правових обов'язків між Україною та Росією, тобто звільнення його від присяги підданства і відновлення прав і свобод перед тим узурпованим царем. Тому й український, і російський народи стали абсолютно вільними, суверенними, самостійними і незалежними один від одного. Тому, з позиції самостійників, II Універсал позбавив український народ свободи і незалежного права й поставив його під загрозу бути репресованим за сепаратизм. Хоча з'їзд цей і не мав великого реального значення в дальшому розвитку загальноросійської й української революцій, проте він яскраво продемонстрував спроби соціалістів приспати пробуджену національну свідомість українського народу й зв'язати її з московською "революційною демократією".

На з'їзді, який проходив у приміщенні Педагогічного музею, прибули представники татар, грузинів, латишів, литовців, поляків, євреїв, білорусів, естонців, молдаван, донських козаків і союзу козацьких військ та бурятів — всього 93 особи¹. Представників від великоросів на ньому не було. Чи не тому, що делегація від великоросів не підходила по духу до тих, які прагнули до федеративної перебудови Росії? Російська інтелігенція не прибула на з'їзд, продемонструвавши цим самим, що вона, як і Тимчасовий уряд, стоїть за централізацію та русифікацію і панування над всіма народами в Росії "великоруської народності". Противники українства пояснювали свої дії тим, що національні течії ослаблять революцію, роз'єднають єдиний фронт, що призведе до революції. Щоправда, мандатна комісія зафіксувала трьох російських соціал-демократів. Замість делегації від великоросів на з'їзд прибув представник Тимчасового уряду — зрусифікований українського походження кадет Максим Славинський. Його кандидатура була не випадково обрана на З'їзді народів Росії. В урядових колах столиці М.Славинський вважався фахівцем з національного питання. Він знав "как нам обустроить Россию" ще в 1916 р., коли у збірнику "Чего ждет Россия от войны" вмістив свою "статтю" "Война и национальный вопрос"². Він вважав, що для Росії національне питання вже вирішене академічно. Ідеологічними засадами розв'язання, на думку М.Славинського, національного питання є "Маніфест про братство народів" великого князя Миколи Михайловича, яким він хотів приховати справжні причини анексії Галичини в 1914 р.,

¹ ЦДАВО України, ф. 1115, оп.1, спр.7, арк.1.

² Шелухін С. Україна, — Прага, 1936. — С. 48.

та публікація вірного царського слуги, реакціонера і шовініста графа Бобринського від 10 березня 1914 р. "Про воссоединение зарубежной Руси на русских началах". Відповідно до "начал" на зайнятих російськими військами землях Галичини було вчинено справжній розгром українства. Лише через Київ у Росію було вивезено понад 12 тис. людей, пограбовано музеї, бібліотеки, читальні тощо. Така практика царського режиму цілком збігалася з переконаннями М.Славинського, який вважав "главной русской народностью — великорусскою", а всі інші, крім поляків, лише етнографічним матеріалом. Він відводив великоросам роль судді, господаря у Росії — лабораторії для національного розвитку, коли насправді росіянин був сторожем в "тюрмі народів", де важко було іноді розібратися, хто в цій тюрмі в'язень, а хто сторож. Месіанськими взглядами Славинський наділяв і великоруську інтелігенцію, яку він називав "совістю народу" і "лабораторією для виробку політичних ідеалів", до яких вона зуміла залучити "дві інші руські народності" (тобто й українську), які втягненні в справу творення руської нації. Шляхи руської інтелігенції і держави сплелися і попереду в усіх один шлях. Горе тому, хто ухилиться від цього шляху, твердив автор¹. Стаття була написана у ворожому дусі до українського народу, в ній не було місця не лише самостійності, а й автономним прагненням. Направивши такого представника на З'їзд народів, Тимчасовий уряд явно демонстрував антиукраїнський характер своєї політики. У виступах на з'їзді М.Славинський явно лукавив, спекуюючи висловлюваннями Т.Шевченка, який, за словами М.Славинського, називав сучасність — "плохий кошмарний сон" і надіявся, "що прийде золотий сон", ніби, маючи на увазі федерацію. Для Великого Кобзаря Російська імперія дійсно була кошмарним сном, де на цій, "нашій, не своїй землі", "від молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить", а Україну він бачив вільною державою, де "врага не буде супостата", в сім'ї таких же вільних суверенних держав світу.

Дві третини учасників з'їзду належали до різних соціалістичних партій. Це відбилося на настроях і роботі з'їзду, а також на його оцінках, які були лише позитивними. Українську націю на з'їзді представляли самі автономісти, самостійників туди не допустили. М.Грушевський вважав, що 8 днів праці з'їзду були справжнім святом єднання колишніх поневолених народів Росії.

¹ Шелухін С. Назв. праця. — С.49.

Він зокрема писав: "Ми були захоплені тим міжнародним братанням, яке відігралося в Києві, і, може бути, що ми настільки мали рацію, що те, що для даного моменту було не реальним, кидало проміння на дальші перспективи". У своїх "Споминах" Грушевський назвав з'їзд "золотими снами народів" і "днями радісного піднесення, ентузіазму, високих гуманних настроїв". "Були, розуміється, розходження, — згадував М.Грушевський, — сіоністські, віленські (литовсько-білоруські) тощо; але вони якось відступали на другий план в тодішнім пошуку спільного ґрунту, порозуміння й однастайності. Пізніші події ненадовго зігнали з наших споминів сі настрої й надії й закидали їх всякою іншою "злобою дня"¹.

Новіть представники козацтва урочисто заявили, що вони ніколи не відступлять від ідеї федеративної і демократичної перебудови Росії і будуть боротися за здійснення її, пліч-о-пліч з усіма колишніми поневоленими народами Росії. Під впливом почуття братерського єднання всіх досить понижених і скривджених, почесний голова з'їзду — Голова Центральної Ради М. Грушевський, вказуючи на значення форуму, піднесено сказав: "Ми заклали перший камінь храму волі народів, ми вже почуваємо як іде федерація. Хай живе велика федеративна демократична Російська республіка! Хай буде вона до послуг трудящих усіх народів!"².

Представник Тимчасового уряду і вся російська демократія могли б переконалися після з'їзду, що ідея федеративної перебудови Росії схопила громадянство численних націй Росії і, що боротьба з нею є безглуздою. З ґрунту федералізму колишні в'язні російської тюрми народів могли зійти, коли б їх до цього змусили, тільки в бік цілковитої своєї самостійності. Такі були настрої з'їзду, такі й рішення він прийняв. По питанню про федеративний устрій Російської республіки з'їзд прийняв постанову про те, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою.

Далі з'їзд прийняв ряд постанов: про національно-персональну автономію (визнаючи її необхідність), про загальнодержавну та крайові мови (визнання рівноправності всіх мов, з визнанням російської мови загальнодержавною, без надання їй жодних переваг у шкільній, судовій, церковній справах, про Установчі Збори (З'їзд народів вважає, що незалежно від скликання

¹Грушевський М.С. Спомини // Київ. —1989 —№ II. —С. 145.

²Див: Матеріали роботи З'їзду народів у Києві. —С.63.

Російських Установчих Зборів повинні бути скликані на демократичних підвалинах крайові Установчі збори, які мають встановити, як норми відносин країв до центральних органів федерації, так і певні форми внутрішньої організації автономних установ даного народу чи краю), про мирову конференцію (із зазначенням, що на мировій конференції в представництво Росії повинні входити і представники заінтересованих народів Росії), про Раду народів у Києві (склад Ради і її компетенція) і про Раду національностей при Тимчасовому управлінні (з вказівкою на необхідність перетворення "Особого Совещания по областной реформе" при Тимчасовому управлінні в таку Раду).

Крім цих постанов, з'їзд прийняв окремі ухвали в справі польській, білоруській, латиській, литовській, а також козацькій.

Читач даремно шукатиме серед прийнятих з'їздом постанов постанову про українців. Їх не було прийнято. Українська делегація не ставила питання про самостійність. Дійшло до смішного. Поляки з партії ГПС, споконвічні противники Української державності ставили питання перед українською делегацією про самостійність України, твердячи, що вони таким способом думають захистити свої національні меншини від Росії. Думається, що це було лише прикриттям їх справжніх намірів щодо України, які полягали в тому, що значна частина українських земель, особливо Східна Галичина, є давні польські землі. У такому підході була прозорливість польських представників, які, не маючи ще своєї держави, вже дбали про можливе розширення її кордонів у майбутньому.

Малою втіхою для українців було заключне слово М.Грушевського, в якому він побажав єврейському народові створити власну державу на землі батьків, а про Україну говорив лише в рамках "автономія-федерація" і пов'язував ці поняття з Росією, яка подарує цю автономію Україні,

Закладаючи камінь в будову Російської федерації, учасники з'їзду тішили себе надією, що це буде разом з тим, і перший камінь у будові європейської, а потім і всесвітньої федерації народів "на користь і добро трудового народу всього світу".

Але цим планам не судилося здійснитися. Причин для цього було багато. Федеративний підхід виключав існування незалежної Української держави на принципах самостійності і національної самобутності. Але це не єдиний мотив. У 1918 р. після відходу з активної політичної арени, М.С.Грушевський з боєм зазначав: "Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким, що "згоріло в моїм кабінеті" — се наша орієнтація на Москов-

щину, на Росію, накидувана нам довго й уперто силоміць. І кінець кінцем, як то часто буває,—справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства... Провідники українського життя довго стояли під владою сих гасел... Тільки коли російське кермо після угоди з Україною перейшло до революційних соціалістичних кругів і вони у відносинах до України виявили себе твердоголовими централістами і об'єднальниками, нездібними чого-небудь навчитись у революції, се сильно захитало такий піетизм для спільної революції. Ну, а війна більшовиків з Україною рішуче поставила хрест над всією ідеологією, розв'язала всякі морські вузли, які ще могли в чийх-небудь очах зв'язувати українця з московським громадянством суцільно. Вона, так би сказати, зняла з Московщини права "особо благопріятствуемой" нації й дала почуття права керуватися в своїх відносинах до неї єдино добром українського народу, а не якимись інтересами спільної революції, спільної культури, спільної отчини. Я вважаю таке визволення від "песячого обов'язку" супроти Московщини надзвичайно важним і цінним"¹.

Соціалісти вірили, що шлях до всевітнього об'єднання лежить через зміни у сфері засобів виробництва й виробничих відносин та боротьбу за соціальну рівність, економічну і політичну демократію, справедливий розподіл дарів землі і, нарешті, через усунення бар'єрів, що розділяють народи, у зв'язку з розвитком торгівлі, науки та ін.

Соціалісти сподівалися, що класова солідарність, братерство експлуатованих і перспектива раціонального суспільства, покликаного до життя революцією, стануть тією ланкою, яка з'єднає народи у єдиній світовій системі. Це була стрижнева ідея програми європейського просвітництва, яка протиставлялася націоналізму, що вважався історично реакційним.

Однак, як показав досвід ХХ ст., з розвитком продуктивних сил і ломкою економічних та політичних кордонів, націоналізм не лише не загинув, а навпаки, зріс. Універсальність національних почуттів виявилася сильнішою за класову солідарність і братерство експлуатованих народів. Наприкінці ХХ ст., коли виникла велика кількість національних держав, стає очевидним, що сьогодні існує більше можливостей для міжнародної співпраці та розв'язання конфліктів, ніж будь-коли раніше.

¹ Грушевський М. На порозі нової України // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. — К; 1991 — С. 140—141

Наприкінці своєї роботи з'їзд обрав Раду народів, з місцеребуванням у Києві і доручив їй керувати справою спільної боротьби за створення Російської федерації. Головою Ради було обрано М.Грушевського. Одним з перших заходів Ради народів було розпочато видання окремого журналу, присвяченого ідеї федерації і справі практичного втілення її в життя.

Бурхливі революційні події розбили цей зародок своєрідного братерського союзу пригноблених російським царизмом народів. Та це не зменшує значення з'їзду. На ньому дуже впало в очі велике довір'я всіх поневолених народів Росії до українського народу. Не кажучи вже про білорусів і росіян, інші представники більш віддалених народів підкреслювали спільність культурних коренів з українським народом, його прагнення до свободи, відверто заявляли про якнайтісніше співробітництво з Україною. Цим закладалися позитивні основи для ставання Української держави до різних національних меншостей, які проживали на її території. Але ці права могли бути гарантовані лише за умови її утворення.

Концепція Російської федерації, що її сповідували діячі Української Центральної Ради у 1917 р., належить до історії. Для неросійських народів це давно пройдений етап. Метою, за яку вони вели боротьбу, стала державна незалежність кожного з них. Проте живою є провідна ідея цієї концепції, тобто ідея гуманності, дружби, взаємопошани між народами і, що найважливіше, право кожного народу на самостійність. Ця ідея є запереченням нинішнього російського великодержавного шовінізму, що намагається політично й економічно придушити молоді незалежні держави і самим росіянам несе велике нещастя. У цьому відношенні ця ідея є актуальною і сьогодні. До неї змушені звертатись усі народи, які були об'єднані в Союз Радянських Соціалістичних Республік, хоч перед ними і відкрилися можливості для вільного й незалежного розвитку від Росії.

При підготовці документів З'їзду народів до друку авторами були використані розрізнені публікації, вміщені в періодичній пресі того часу та деякі архівні матеріали, що викликало певні труднощі у підборі та систематизації матеріалу. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України якимось дивом зберігся "Протокол З'їзду представників народів і областей, які прагнуть до федеративної перебудови Російської республіки"¹. Протоколи становлять окрему справу, їх обсяг

¹ ЦДАВО України, ф. 1115, оп.1, сир. 7, арх.1—6.

незначний, вони не є оригіналом, а копією, від руки зроблено лише заголовок. Мова викладу російська. З протоколів можна довідатися про наявність делегатів які, прибули на з'їзд. Наводиться цифра — 93 особи.

Акцентування нашої уваги на кількісному складі делегатів не даремне, бо не лише в літературі, а й у газетних звітах наводяться інші цифри: 84 делегати з вирішальним і 6 — з дорадчим голосом¹ тощо. На сторінках протоколів знаходимо списки президії, обраної 8 вересня (ст.ст.), а також постанови з'їзду. Проте найціннішим документом у них є повний текст виступу М.С.Грушевського при закритті з'їзду під назвою "Заключна промова почесного голови З'їзду народів М.С.Грушевського, зроблена 15-го вересня в Києві". Ця промова несе інформацію, яка безпосередньо відтворює атмосферу з'їзду. В повному ж обсязі протоколи З'їзду народів, за свідченням проф. Т.Гунчака (США), знаходяться в Ізраїлю. Документи вивезли напевно, для того, щоб, посилаючись на протоколи з'їзду, засвідчити про боротьбу єврейської делегації за створення своєї держави в Палестині, про що говорив у своїй промові делегат Шахтман. Тепер, коли на батьківських землях євреїв побудована держава Ізраїль, документи можна було б і повернути. Вивчення цих документів є важливим завданням науковців України.

¹ Див: Нова рада. —1917. —16 верес.

МАТЕРІАЛИ РОБОТИ З'ЇЗДУ НАРОДІВ У КИСВІ

8—15 вересня 1917 р.

8 вересня 1917 р.

Вражіння

Майже ціле століття боролися народи Росії над визволенням од гніту самодержавія російського. Вбачалося, що коли згорить царський режим і настане воля, то разом спадуть і ті кайдани, якими закута воля національна, воля тих народів, що все несли в царську казну, а нічим од царського правительства не користувалися, і звалися "инородцами". Всі ці "инородцы" а в тім і ми, українці, знали одно, що навіть говорити, писати й читати на своїй рідній мові нам не можна було.

І коли настала воля, всі подумали — кінець національному гніту. Здавалося, правительтво негайно скличе З'їзд народів, запитає, якого хто з них хоче життя і зробить так. Але замість цього проти визвольного руху національностей, особливо великих — України, Фінляндії і ін., почалися утиски. Визвольний рух збільшився. І стало ясно всім, що не скличе централістичне правительтво З'їзд народів, — воно проти волі національної. За визволення національне взявся народ, який найбільше витерпів, і от, замість з'їзду в Петрограді маємо З'їзд народів Росії в столиці України — Києві.

В Педагогічному музеї, там саме, де стільки сердечних мук склав український народ, борючись за своє визволення, зібралися представники — латишів, грузинів, молдаван, татар і інші. Нас-трій у всіх діловий, серйозний: всі почувають, ше не легко да-ється воля, що ше багато сил треба покласти, щоб діждатися волі повної, нічимо не обмеженої, і що імено тепер треба покласти першу цеглину до перебудови Російської республіки в федеративну.

Представник правительства, промову якого з такою надзви-чайною увагою слухав з'їзд, сам кілька разів підкреслив, що

своє життя національне мусять творити самі народи Росії, і хоч тепер і немає в Росії народів державних, а проте ще багато років пройде поки Російська держава буде перебудована так, як того бажають усі народи, що її населяють.

Але занадто велике визвольне стремління, щоб ждати довгі роки. Перебудова Росії мусить бути зроблена в першу чергу. І це буде зроблено. Це відчувається і в тій напруженій роботі з'їзду, і в тих палких промовах, які висловлюються делегатами, і в тих жаханнях і радощах, які помічаються серед публіки, що наповнює хори в залі з'їзду і увесь музей. Частина публіки радіє, бачучи велику роботу, частина наче чогось боїться, відноситься до сього з незадоволенням і все шепчуться: "Для чого этот съезд? Въдь теперь свобода?. Зачъм им федеративная республика?"

Цілком зрозуміло, що це говорять ті, хто не зазнав національного гніту і не знає, що значить заборона творити так, як каже натхнення, і бути вільним»

Делегат

Народна воля. — 1917. — 12 верес.

8 вересня 1917 р.

Перший день

8 вересня у Києві розпочався З'їзд народів Росії, які домагаються федерації Російської республіки.

Коло години дня делегати займають місця. З'їхалося поки що 60 делегатів представників: великоросів, поляків, латишів, естонців, білорусів, молдаван, грузинів, мусульман, башкирів, калмиків, якутів, киргизів, горців, бурятів і євреїв.

Серед загальних оплесків входить на трибуну голова Української Центральної Ради М.Грушевський. "Від імені Української Центральної Ради, — розпочав свою промову М.Грушевський, — відкриваю з'їзд. На його скликання Центральна Рада дістала наказ ще в місяці квітні від Всеукраїнського конгресу, хоч минуло багато часу від тої пори, але з'їзд не можна було

І скликати раніш. Центральна Рада думала, що його скличе друга
І організація і в другім місті. Цього не сталося, і Центральна
^ Рада виповнює свій обов'язок. Багато було труднощів, щоб з'їзд
скликати, але все зроблено. Іменем Ц.Ради висловлюю подяку

делегатам з'їзду, що, не дивлячись ні на які труднощі, прибули на з'їзд".

Від української репрезентації на з'їзді, яка рівночасно являється організаційним комітетом з'їзду, бере слово секретар цього комітету, щоб познайомити делегатів з історією скликання з'їзду.

Центральна Рада 25 іюня ухвалила постанову, щоб запросити до участі в з'їзді ті нації, що визнають принцип федеративного устрою Росії. Крім поодиноких народів, які в цілості признають принцип автономії, участь в з'їзді могли брати і ті представники других народів, які в своїй програмі визнають цей принцип, та представники поодиноких областей, які стремлять до автономії в федеративній Росії. Всім цим групам признано право прислати на з'їзд по 10 делегатів.

Порядок нарад з'їзду доручено установити Генеральному Секретаріатові в порозумінні з Центральною Радою.

В зв'язку з цією постановою Ради вислано запрошення майже до всіх народів Росії, які зуміли скласти національні організації. Майже всі народи відгукнулися на заклик Ради і вислали своїх делегатів, з яких деякі ще в дорозі.

Далі з'їзд приступає до виборів президії. Після коротких обговорень вибираються такі особи.

Вацлав Бельський (литовський народний соціаліст), Христофор Бахман (латиський націонал-демократ), Йосип Бараташвілі (грузинський соц.-федераліст), Микола Шраг (український соціаліст-революціонер).

За секретарів обрано представника татар Алі-Сапарова і українського соц.-дем. А.Пісоцького. Почесним головою з'їзду обрано М.Грушевського.

Після перерви починаються привітання з'їздові. Слово забирає М.Грушевський, який вітає з'їзд від імені Української Центральної Ради.

"Київ, — каже проф. Грушевський, — вже здавна був осередком федеративних ідей. Ще в половині дев'ятнадцятого віку в Кирило-Мефодіївському братстві мріяли про федерацію всіх слов'янських народів, а Костомаров казав, що настане час, коли на Софійській площі зберуться слов'янські народи, щоби дати почин новому, федеративн. устрою.

Супротивні хвилі, які прийшли враз з розбиттям Кирило-Мефодіївського братства, не викоріняли в українському народі цих ідей. Драгоманов, примушений жити за границею, розвиває їх дуже широко, а недавно молодше покоління, якого представ-

ником являюся, між іншим і я, пестить надію про федерацію. Після 1905 року, коли умови змінилися були настільки, що питання про федеративний устрій Росії прийшлося зняти з денного порядку, та проте українці широко відгукувалися на кожну думку про федерацію і брали визначну участь в заходах, які робив В.П.Обнінський, що за кілька місяців помер перед тим, як ці ідеї, за які він стільки боровся, вийшли, на яву заговорили о своїй силі" (Всі встають, щоб пошанувати пам'ять покійного Обнінського). "Коли впав старий режим, федералісти поставили питання про федеративний устрій держави. На жаль, з царатом не пропала ще ідея централізму. Представники федеративних ідей стрінулися з опозицією не тільки справа, але і зліва. Тим часом новий устрій Росії може ґрунтуватися тільки на федеративнім принципі.

Укр.Центр.Раді, яка об'єднує всі демократичні верстви українського народу, вдалося вже зав'язати зносини з демократичними частинами других націй на Україні на основі, власне, федерації. З привітів різних народів, яких так багато приходило до Ради, Рада бачить, що вона не одна в боротьбі за федеративний принцип устрою Росії, а що за нею йдуть майже всі народи".

Тому ще раз д.Грушевський звертається з привітом до з'їзду —огнища федеративних ідей— і каже, що з'їзд дасть початок перебудови на федеративних основах не тільки Росії, але й цілої Європи.

Від імені Тимчасового уряду виступає М. Славинський

Перший З'їзд народів, який має дати основи до нового устрою Російської республіки, повинен бути зібраний в столиці держави, але різні труднощі не дозволили Тимчасовому урядові скликати його. Однак те, що з'їзд скликано в Києві не важко, бо тепер вже немає в Росії державних і недержавних народів, а всі рівні... (оплески), і де б не почалася державна робота, вона все одно стріне піддержку уряду. Російська революція дала початок незвичайному зросту національної ідеї, зв'язаної з автономізмом і федералізмом. При політичній свободі може розвиватися і національний гніт. Треба тому завести такий лад, щоби цього гніту не було, а це можливо лише при федеративнім устрою. Уряд вже проголосив демократичну республіку. Установчі Збори не підуть назад, а вперед і вони заведуть в Росії федеративний лад. Але Росія така велика, що новий устрій завести вдасться не зразу.

До цього треба багато праці підготовчої. Таку саме працю має перед собою з'їзд. З'їзд повинен пам'ятати, що трудом поодиноких груп нового строю в Росії не можна буде завести, а лише спільними силами, співробітництвом всіх народів Росії. (Оплески).

Від Генер. Секретаріату вітає з'їзд генерал.секретар по національній справах О.Шульгін. З'їзд застає Секретаріат якраз в момент роботи над поширенням та поглибленням автономії України, тому Секретаріат прислухатиметься по голосу з'їзду. Хоч з'їзд скликаний на двох принципах — національним і обласним, то це правильно, бо цього вимагає саме життя. З упадком старого режиму у всіх народів недержавних виявилось на першій місці почуття націоналізму. Національна ідея не є ідея реакційна, як деякі говорили. Навпаки, вона є ідеєю живучою і творчою. Не можна творити нового устрою Росії, не кличучи до праці людей на місцях, а це можливо тільки при автономнім устрою поодиноких народів. Всі народи вже пережили час національного підйому і настала пора творчої роботи, перед якою саме стоїть з'їзд. Праця з'їзду додасть підйому Секретаріатові до важкої його праці.

Від городської думи вітає з'їзд городський голова Е.Рябцов. З давнього централізму російського не повинно нічого остатись. Нам треба стремитися до закріплення федеративного строю. Тут, у Києві, ідея федералізму найбільше закріпилася і звідсіль вона зробилася загальноросійською ідеєю. Е. Рябцов вітає з'їзд і бажає, щоб він приніс користь Російській демократичній федеративній республіці (Оплески).

Д. Кноль заявляє від Польської національно-демократичної централі на Україні, що польський народ, який зараз стремить до повної самостійності, не може брати участь у З'їзді народів, що стремлять до федеративного устрою Росії. Польський народ, як сусід, ніколи не піде з зброєю в руках проти свободи народів федеративної Росії. Тут, на Україні, де польський народ є в меншості, він піддержуватиме стремління до автономії господаря краю, українського народу. Кноль вірить, що ідею федералізму перейме на всесвітній конференції демократія всього світу, яка повинна правити всім, замість невідповідальної буржуазії. Од імені президіуму д. Бараташвілі дякує представника польського народу за привіт і просить його остатися гостем з'їзду.

Народна воля. — 1917. — 12 верес.

9 вересня 1917 р.

Другий день

На друге засідання З'їзду народів, яке почалося в 12 год. дня 9 вересня в залі Педагогічного музею, приїхали ще представники молдаван та естонців, які не встигли приїхати на час відкриття з'їзду. Від імені Російської соц.-револ. партії вітає з'їзд д. К. Сухових. Він заявляє, що с.-р. партія, це партія, яка одним із основних своїх завдань ставить вирішення національного питання. Ще в р. 1901 в лоні партії виринув проект перевертання Росії в федеративну республіку. Хоча цей проект визнав опозицію других демократичних партій Росії, партія с.-р. обстоювала його. В 1905 році вдалося скликати перший З'їзд національностей. І от саме приходиться партії вітати в лиці з'їзду торжество її ідей, за які вона так довго боролася. З мови представника Генер. Секретаріату чули ми, що спочатку українська революційна демократія була відокремлена від демократій других національностей. Тепер всі непорозуміння усунені і вся демократія йде рука об руку. Момент революційного підйому: торжество революційних ідей, всі сили зібрані. Серед них національна течія прорвалася бурхливим потоком.

З'їзд є актом політичної мудрості народів. Він не тільки найде форму, але і встановить спосіб вирішення національного питання подекуди, як приміром в Закавказзі, дуже складного. Тому партія, що стільки старалася щоби розв'язати національне питання, прислухатиметься щиро до його голосу.

Від Трудової народно-соціалістичної рос. партії виступає д. Гендельсман. Він вітає з'їзд від партії, якої девізом є "все для народу і все через народ". Партія думає, що лише при федерації можна забезпечити Росії розвинення. На з'їзді почуємо голос народів, який є "дужий голос" і дасть він нові підвалини для перебудовання Росії.

Від Єврейської сіоністичної партії дел. М. Гіндес заявляє, що ця партія з радістю стрічає перші кроки народів до розв'язання питання їх долі. Принцип рівності всіх народів був головним гаслом сіоністичної партії. Вирішення національного питання лучиться із волею всіх народів. Народ єврейський стремиться до цієї волі на своїй власній території в Палестині. Тепер, однак, поки судьба одної його частини зв'язана з судьбою всіх других народів до автономії, застерігає, однак, щоби при установлюванні автономного строю всіх народів не покривджено тих народів, які всюди становлять меншість.

Від Єврейської соц.-демократич. робітничої партії вітає з'їзд д. Гмац-Анін. Ненормальне положення єврейської нації тим, що вона по всім світі становить меншість, заставляє євреїв стремити до того, щоб сконцентрувати євреїв колись на одній землі. Але поки це станеться, єврейська нація в лиці свого робітництва піддержуватиме стремління до автономно-федеративного устрою держави. При цьому залишає собі право на вільний розвій, що можливо тільки при персонально-національній автономії. При вирішенні такого важкого питання, з'їзд повинен пам'ятати, що тільки при повній побіді революції можливе справедливе вирішення.

Власть Росії повинна пам'ятати знов, що тільки в тісній єднанні всіх народів, через вирішення національного питання вона знайде опору для дальшої роботи над устроєм Росії.

Від імені Єврейської соц.-демократичної партії вітає з'їзд Б. Ворохов. Він каже, що його партія в вирішенні національного питання виходить із точки інтересу робітничих мас. Єврейське питання в Росії, як частина всесвітнього єврейського питання, закінчується в концентрації єврейського народу на одній території в Палестині. Однак тут, в Росії, єврейська нація стремитиме до забезпечення собі якнайповніших прав, через призначення її персонально-політичної автономії.

На естраді являється голова Генер. військов. комітету С.Петлюра, щоб вітати з'їзд від імені військового комітету, який об'єднує всі українські військові маси. Процес відродження народів охопив всі верстви народу, а з ним і військові маси, які являються органічною частиною демократії народної (селянства і робітництва). Цей настрій викликав за собою й ідею націоналізації армії, яка, крім того, має свої глибокі основи. Противники націоналізації армії казали, що вона є буржуазною зацією, але це є неправда. Цей факт що проти націоналізації армії виступила і демократія російська оцінюється тільки тим, що там почуття централізму дуже ще сильно вкорінено. Свідомством цього являється теж той факт, що російський Тимчасовий уряд, проголошуючи Російську республіку, проголосив її централістичною, а не федеративною. Уряд не спитав народів про те, якої республіки вони хочуть. Тому треба знайти шлях, щоб вийти з того положення, а силою, яка допоможе знайти той шлях, є, власне, національна армія. Українці не тому українізують штики, щоб при їх допомозі поглинути на чужу свободу, а тому, щоби боронити свій народ і свій край перед противником. Дорогою націоналізації армії ми творимо сильні

одиниці, які зуміють стати на оборону волі. Крім цього, творячи національні військові одиниці, маємо більшу спромогу працювати над освідомленням темних мас солдатських. Саме в такі національно-однородні одиниці можна посилати всяку літературу тощо, через що свідомість політична солдатських мас незвичайно зростає, і маси ці дуже добре орієнтуються в політичнім положенні.

Росія знаходиться на краю гибелі, і як ми хочемо її рятувати, то мусимо звернутися до живих сил, якими є народи Росії. Ми всі заінтересовані в цілості держави, бо ми являємося її господарями. Тому Уряд повинен звернутися до всіх народів Росії з призивом до дружної і спільної праці, а народи, певно, не одмовляться од праці для добра класного і всеї держави.

Привіт З'їздові народів
од демократичних організацій Латвії

До Української Центральної Ради прийшла з Петрограда така телеграма от латиських організацій: "Петроградська демократична організація Латвії вітає з'їзд, як правдивого опікуна судьби обездоленої сім'ї народів і однодушно висловлює йому почуття безграничного довір'я і братерської солідарності. Не сумніваємся, що вірний кращим ідеалам братерської Ради, з'їзд непоколебимо стоятиме за святе право на самовизначення всіх народів Росії, пам'ятаючи, що тільки в демократично-федеративній республіці криється правдивий залог нерушимої єдності народів і могутча запорука їх співробітництва на основах рівності, свободи і братерства".

Народна воля. —1917. —12 верес.

9-10 вересня 1917 р.

Другий і третій дні З'їзду народів були присвячені промовама представників з'їзду

Промова поляка

Від імені Польської партії соціалістичної виступив на з'їзді К. Лукашевич.

Партія, від імені якої він вітає з'їзд, весь час свого існування боролася за самостійність свого народу і вважає, що остаточним завершенням бажань народних є повна самостійність. Федерація може бути тільки перехідним етапом до завершення цього бажання, доки народ не зорганізується відповідно. Бажаючи

з'їздові успіху в його праці, Лукашевич заявляє, що при перебудові Росії щастя народів повинно бути головною нормою.

Промови латишів

Х.Бахман, представник латиських демократичних організацій розповідає, що як географічне, так і історичне становище латиського народу, дуже скрутне. Латиші з давніх давен жили над Балтійським морем, про що свідчить його назва від латиського слова "балте" — білий. Берегами цього моря старалися опанувати різні народи, як німці, поляки, руські і др. Через це латиші вічно мусили боротися за свою волю. Немало теж пришилося витерпіти латишам від німецької аристократії та російської бюрократії. Це все їх не зламало. Вони вірять, що при рішенні долі всіх народів Росії, вирішиться теж і доля латишів. Цей могутній З'їзд народів поставить на правдивий шлях не тільки долю народів, але й саму Росію.

К.Сержант, представник латиської соц.-демократії каже, що його партія вважає вирішення національного питання не метою своєї роботи, а тактикою, за допомогою якої вирішаться багато важніші питання, — соціальні. Очевидно, що автономію народів вона признає необхідною для розвою народів, але до неї стремитися треба в порозумінні з демократіями других народів, а насамперед з руською демократією.

Латиш Масрович вказує на заходи свого народу для здобуття собі повних прав. Заходи ці далеко не увінчалися успіхом, бо латиші ще не мають навіть школи національної, але він вірить, що як підуть всі народи об'єднаним фронтом до боротьби за свої права культурним способом, то хвиля вирішення національного питання в повнім його обсягу вже недалека.

Промови мусульман

Юсуф Мусуфал, представник Центрального воєнного мусульманського комітету, який об'єднує півтора мільйони мусульманських солдат російської армії, каже, всі вони на своїх з'їздах рішили домагатися федеративного устрою Російської республіки та націоналізації армії. В армії служать різні народи мусульманські, яких посилають все на найгірші місця, в степи тощо, щоб вони не могли винести ніякої користі із воєнної служби. Положення їх тим трудніше, що не знають руської мови і через те легко можуть стати зброєю в руках всяких контрреволюц. замахів, як це було в зв'язку з бунтом Корнілова. Юсуф Мусуфал вірить, що всі мусульманські народи підуть слідом за українським народом.

Юсуф-бек Ізіров, представник мусульманських військ Київської військової округи вказує на ту руйнуючу політику, яку вів царський уряд супроти всіх мусульманських народів Росії. Уряд старався всіма способами винищити мусульман; вірний заповітові Петра Великого, уряд весь час стремить на схід, між мусульманські народи. Наперед посилає військо, потім духовенство і бюрократію, а, врешті, переселенців, які виперли мусульман з їх осель. Ця політика довела мусульман до страшної нужди. Тому ідея федералізму стала дорогою для всіх мусульман і вони її гаряче піддержують.

Ідрісов, представник Центрального кримського мусульманського комітету зазначає, що після революції вільніше зіткнули всі народи в надії, що тепер сповняться всі надії. Але надії ці не справдилися, бо і тепер зустрічаються перешкоди на дорозі до вільного розвою національності. А між тим Росія може стати могутньою тільки тоді, як всі її народи добровільно заключать союз. Промовець дякує представникам українського народу за те, що вони дали початок могутньому визвольному рухові всіх народів Росії. виправдовувати своє неприхильне ставлення до визвольних стремлень народів тим, що вони нібито ще замало культурні, не можна, бо народи — український, польський, литовський та інші — ще раніш були культурними, ніж руський, а козаки та народи мусульманські і багато других раніше від руських любили свободу і боролися за неї.

Представник закавказьких мусульман Вішилов, вітаючи з'їзд, каже, що ще недавно ми були громадянами другого сорту, а нині наше свято.

Наша доля в наших руках, і ми, зібрані у Києві, її спільно вирішимо. Закавказькі мусульмани стремлять до найскорішого закінчення війни та перебудови Росії в федеративну республіку на широких автономних основах.

Банзасв, представник Виконавчого комітету об'єднаних мусульманських організацій Києва каже, що політика старого ладу бачила добро Росії в розширенні її території, а не зважала на внутрішній устрій держави. До народів відносилась з недовірям, вбачаючи в їх стремліннях "всякого рода сепаратизм". Тим часом всі народи, передусім мусульманські, заявляють, що вони хочуть жити в свободній Росії, а щоби це життя було якнайлучшим треба перестати сподіватися добра зверху, а взятися самим до творення його своїми руками.

Промови грузинів

Від імені Грузинської національної демократичної партії вітає з'їзд І.Мачаваріані. Він передає поклін батьківщині великого Шевченка і сестрі Грузії — Україні, які обидві вступили колись в спілку з Російською державою на основі договорів, як рівні з рівними. Романови ті договори зламали і повернули обидві країни в ярмо неволі. Тепер саме настав час відновити і змінити ті старі договори для закріплення свободи всіх народів. Треба признати рівні права всім народам Росії, як великим, так і малим. Однак ніяка дужа держава не випускає добровільно з своїх рук слабші народи, цього можна добитися тільки спільною організацією менших всіх народів. В об'єднанні всіх народів лежить залог їх щастя і свободи. Од імені всіх грузинських партій Мачаваріані кличе: "Хай живе вільна Україна!", "Нехай живуть вільні народи!"

З загальною промовою виступив представник грузинських соціалістів-федералістів І.Бараташвілі. Він вказує, що грузинський народ жив в братській згоді зо всіма народами, а передусім з мусульманськими народами Закавказзя. Новий революційний уряд не зумів усунути перешкод, які утрудняють дорогу до будови нового життя. Правда, старий режим оставив по собі трудне положення, але народи Росії в силі розв'язати ті складні питання, коли візьмуться за це одноставно. Для цього треба об'єднати всі живі сили під гаслом рівності, братства та взаємної любові. Сама демократична республіка не може дати націям повного вдоволення.

Коли признається право на свободу лічності, то тим більше треба признати право за колективом осіб, за народом.

Українська демократія зуміла згуртувати всі свої стремління коло одної основної задачі, а саме — коло здобуття автономії, яку вона вже на ділі має. І сама Рада скликає З'їзд народів, а не Уряд, який зайнятий нібито важнішими справами, але якими, то ще не відомо. Ми стоїмо перед великою небезпекою як ізовні, так і всередині, спосіб рятунку, це повний децентралізм держави, який не означає розпаду. Промовець кінчає свою промову привітом і подякою Центральній Раді за те, що вона взяла на себе роботу по скликанню з'їзду.

Промова бурята

Представник забайкальських бурятів, доктор Г.гігілов вітає з'їзд від народу тої країни, яка служила донедавна місцем

заслання для борців за народну справу. Його народ йде разом зо всіма народами на завоювання волі, перемога якої недалеко.

Промови козаків

Від імені козаків Південно-Західного фронту виступає Долохов. Він каже, так як український рух спочатку вважали реакційним, так само і на козацький рух дивилися весь час, як на реакційний. Навіть після революції, коли козацтво взялося до праці, щоб повернути собі давні вольності, відібрані у його Петром Великим і другими царями, в цьому вбачали контрреволюційні виступи і всі з'їзди козацькі пройшли під зиском недовір'я. "Це, — каже Долгов, — помилка. Козацтво не було і не буде ніколи рабом, воно ніколи не накладало і не наложе ярма на волю чужого народу. При боротьбі за свободу народи повинні брати примір з козацтва, організуючись в дужу силу, бо тільки на власну організацію можна рахувати. Коли організація обійме всі верстви народу від низу до верху, тоді нічого боятися всяких подихів вітру із болозяного Петрограда.

Представник донських козаків Карасьов вказує, що з'їзд зібрався, щоб рішити будучий устрій Росії і честь того зібрання належить Україні. Колись козаки були за єдину, неділиму Росію, але тепер, коли гнилий Петроград і стара глуха Москва відвернулись від нас, всі народи найдуть в козаках вірну піддержку в своїх стремліннях до федеративного устрою. Україну обкидано гряззю, але це можна простити, бо бризкати гряззю може лише той, хто сам нею оббризканий.

На цьому з'їзді треба заложити міцний союз народів, який разом поставя би за спільне домагання всіх.

Представник союзу козачих військ Іванов вітає з'їзд від всього російського козацтва. Козаки споконвіку свободні, стремляться і тепер до свободи і в боротьбі за неї підуть з усіма другими народами. Козаки сподіваються, що другі народи підтримають їх в їх стремліннях. Козацтво наказало своїм представникам виступити з резолюцією, в якій домагається федеративної республіки на демократичних основах, що загальнодержавною мовою має бути мова російська, а в поодиноких автономних країнах — народна; козаки піддержуватимуть тільки ті нації, які стремлять до федералізму; війну вважають вести так, доки не буде знищений пруський милітаризм.

Нарешті, козаки вірять, що не московська нарада, а Київський з'їзд народів, скликаний українцями, рішить справу перебудови Росії

Промова білоруса

Делегат білоруської Центральної Ради Михайловський вказує на те, що його народ — колись незвичайно культурний — підлягає гнітові з двох боків. Найкращі його сини пішли служити гнобителям, але він сам не загинув і тепер став до боротьби за кращу долю, яку бачить в федеративній Російській республіці.

Промова

Оберучева

Під час засідання, на з'їзд прибув начальник військової Київської округи Оберучев і попросив слова. Його виступ зустріли одні оплесками, а другі шиканням. Українці-офіцери, присутні в залі, вийшли в знак протесту проти його виступу.

Вітаючи з'їзд, Оберучев каже, що на завоювання свободи йшла вся демократія Росії, і коли з'їзд міг зібратися, то тільки завдяки дружній роботі всієї демократії. Якщо у з'їзді не беруть участі всі народи Росії, то вона все ж не забуде навіть тих, що не присутні, а дасть всім рівні права. Бесідник бажає, щоб з'їзд положив в основу своєї праці добро не тільки тих народів, які з'їхалися, але й своїх сусідів.

Промови молдаван

Представник молдаван Ф.Іонку вітає з'їзд від імені бессарабських румунів, бо назва молдаван прийнята ними тільки із тактичних мотивів. Молдавани вже колись мали свободу, але давній уряд ограбував їх і їм приходиться наново її добувати. Деякі бачили в руху молдаван сепаратизм, але це неправда. Молдавани стоять за федеративні штати російські і вони просять не відганяти їх від вільно! Росії на шлях сепаратизму.

В. Еженівський од імені національних молдаванських організацій заявляє, що їх стремління до націоналізації ґрунтується не на стремлінні мілітаристичного характеру, а на необхідності оборони своєї власної землі від ворога. Молдавани не повернуть своїх штиків проти волі других народів.

Промови литовців

Литовець А. Вольдемар вказує, що литовці довго думали над тим, чи взяти участь в цьому з'їзді, чи ні. Литовський народ подібно польському, стоїть на точці національної незалежності. Однак справа литовська >це не вирішена остаточно, а її вирішення лежить, на жаль в германських руках, бо російський уряд — ні старий, ні новий — не хотів і не вмів взятися як слід до діла. Справа тим важча, що країна роздерта на дві часті ни воєнним кордоном. Литовці прийшли просити допомоги у народів Росії

до скорішого розв'язання литовського питання. Що до Росії, то вони вважають, що вона тільки як федеративна республіка зуміє перенести цю хуртовину і укріпитися.

Другий промовець від литовців В.Бельський приєднується до слів попереднього промовця. Метою литовців не є незалежність як така — вони розуміють її, як вислід народної творчості.

Литовські соціалісти, представником яких він являється, стоять за те, щоб Латвія увійшла в федерацію з другим народом, але питання з ким, бо на її границях живе аж три народи. Коли ж одначе не удасться увійти з ким-небудь в союз, то Латвія утворить свою самостійну державу. Деякі російські соціалісти дивляться на розв'язання національного питання як на "удар в спину революції", але таким самим ударом можна уважати проголошення республіки до Установчих Зборів та вирішення других важних справ державних. Тільки поглиблення здобутків революції може спасти державу від таких з'явищ, як Корніловщина тощо.

Промови татар

Озен-Башли, представник виконавчого комітету кримських татар вітає з'їзд від пригнічених Романовими нащадків великого Тамерлана. Кримські татари зазнали багато лиха від царського уряду. Не тільки наложено на них ярмо політичної неволі, але всіма способами намагалися знищити їх культуру та економічне життя. Землі роздано різним царським сатрапам і дворянам. Темний народ шукає оборони у духовенства, яке держить руку з буржуазією. Доведений до розпачу, кидає народ, рідну землю і переселяється в чужину. В 1905 р. учительство мусульманське кримське творить союз для оборони народних інтересів, але союз підпадає під терор уряду і справа знову завмирає. Аж тепер, з революцією, народ татарський взявся до сильної організації всіх верств і свідомість національна надзвичайно поширилася. Татари обстоюватимуть свободу всіх народів, але не дозволяють теж, щоб хто-небудь другий верховодив у Криму. Всі свободні народи Росії повинні внести свою частину в загальнолюдську культуру.

На трибуну входить С.Шабарова, представниця кримських татарок для привітання з'їзду від імені татарського жіноцтва, яке нарівні з мушчинами бореться за кращу долю свого народу.

А. Извекова, представниця татарського учительства, вказує на ті муки, яких прийшлося зазнати всім т.з. недержавним народам Росії, а зокрема, татарам. "І коли ми, — каже Извекова, — сьогодні з'їхались сюди, то дуже добре розуміємо один одного і цілі

нашого з'їзду. Ми всі, як один прийшли сюди, щоб взяти в свої руки управління над собою самими. Ми ждали і сподівалися, що уряд прийде до нас і заспокоїть наші національні потреби, але не діждалися. Уряд нас не питав про наші бажання, а вів нас туди, куди сам хотів. Кажуть нам, що ми мало культурні, а ті народи, що затіяли таку страшну бойню народів, далеко втікли від нас своєю культурою?... Нам треба напружувати всі свої сили для праці коло добра всіх народів, бо коли хоч один народ гине, то і вся держава відчуває це, і воно відбивається на всіх других народах". (Обох промовців з'їзд наградив гучними оплесками).

Промова єврея

Гоголь, представник союзу євреїв військових Київської воєнної округи, каже, що час панування одної нації над другою пройшов. Всі разом боролися за волю і мають на неї однакове право. Євреї особливо обстоювали і обстоюватимуть інтереси революції, бо вони добре знають, що з чутками про контрреволюцію підносяться голоси про єврейські погроми. З'їзд зібрався для спільного порозуміння над творенням майбутнього щастя всіх народів, тому повинен відбуватися під гаслом — всі за одного, один за всіх.

Промова естонця

З промовою виступає представник Естонської земської ради К. Астман. Він вітає з'їзд з тою надією, що буде знайдено спільний ґрунт для порозуміння, необхідного для перемоги революції. Майбутній устрій естонці бачать в федер. демокр. республіці. Руська демократія виявила повне нерозуміння національного питання, вбачаючи в ньому сепаратистичні стремління. Але вона забула, що в боротьбі за свободу полягли нарівні з руськими представники і других націй Росії, і без участі окраїн революція була б не виграна. Тому уряд повинен змінити свою політику у відношенні до народів. Треба вже раз дійти до того пересвідчення, що Росія не для руських, а для всіх народів, що живуть в Росії.

Промова Грушевського

М. Грушевський, бере слово, щоб означити позицію української демократії, а вірніше всього українського народу до з'їзду. Життя склалося так, що хоч на Україні є великі земські посілости та капіталістичні підприємства, але вони чужі для українського народу, на що вказував ще Костомаров. Українська

мова не осквернена словами нехвали царатові і буржуазії. Український народ зрісся з поняттям демосу. Після упадку старого режиму серед українських народних мас виявився незвичайний політичний розум. Всюди, де тільки домагалося демократичної республіки, український селянин додав ще і федеративної. Це робив він не тому, що його так вивчено, а тому, що це в ньому вроджене. І вже з самого початку українське представництво без різниці партій об'єдналося на платформі національно-територіальної автономії України і федеративного устрою Росії. Ця платформа виявила свою життєвість.

Промовець коротенько розповідає історію формування Центральної Ради і її праці аж до останнього моменту, коли ця праця обмежується, в надії, що її далі будуть провадити Українські Установчі Збори. Недовір'я до федеративного руху деяких російських демократичних груп можна пояснити тільки спадковістю старого царського централізму. Новий лад дивився досі на ідею федералізму так само, як і царат, що це є сепаратизм. Можна сподіватись, що цей з'їзд знищить такий хибний погляд і таке відношення. Федералізм є принципом об'єднуючим і зберігаючим єдність Росії. Правительству повинно бути ясно, що в цей момент тільки федералізм зможе об'єднати народи і краї Росії, та зберегти її від остаточного розвалу.

Україна не йде через федерацію до самостійності, бо державна незалежність лежить не перед нами, а за ними. Ми уже раніше об'єднались з Росією, як незалежна держава, і своїх прав ніколи не зрікались. Ми визнаємо за народами необмежене право на самоозначення аж до відокремлення і сформування власної держави, і готові тішитись разом з ними, коли вони осягнуть поставлену собі мету — під тією тільки умовою, щоб ця одержана незалежність не була засобами для панування і використання народностей, які опиняться в меншості в цій новій державі. З імперіалізмом та визискуванням народів, поставлених в більш сприятливі історичні, географічні та інші умови, ми будемо боротись, і будемо завше відстоювати федералізм. Я вірю в силу людського розуму, людського колективу і в те, що цей колектив зможе досягнути кращого майбутнього. Вірю, що ця фаланга, яка тут формується, переможе все на своєму шляху і досягне своєї мети.

Будемо сподіватись, що правительство зречеться свого байдужого відношення до наших змагань і піде по тому шляху федералізму, на який ми кликали його уже кілька місяців тому назад. Коли б воно зробило це ще спочатку, то ми не були б

свідками тих гірких подій, які трапились за цих півроку. Можна сподіватись, що правительтво тепер покличе всі народи до порядкування державою. Ми не будемо казати, що ми дуже любимо Російську республіку, бо до цієї пори ми від неї нічого доброго для себе не бачили. Цей старий учасок, в якому нас держали безсечно, "до окончанія переписки", не може викликати у нас симпатії. Наші симпатії може придбати той "палац народів", який ми хочемо зробити з Росії.

Отже, тут ми повинні розробити план цього "палацу народів", в якому всім нам повинно житись вільно і гарно. Будемо сподіватись, що представник Тимчасового правительтва передасть йому, що, на нашу думку, Росію зможе врятувати від загибелі тільки федерація.

Промова проф. М. Грушевського часто перепинялась дружніми оплесками всіх присутніх, а по скінченні промови, котру під кінець промовець говорив з великим захопленням, йому зробили бучну овацію. Це була справді одна з найкращих промов на цьому з'їзді.

М.Славинський, представник правительтва, відповідаючи на слова М.Грушевського, заявляє, що він цілком поділяє всі думки, висловлені тільки що Грушевським, і що Керенський доручив йому передати з'їздові, що нова Росія не може бути централізованою, а тільки децентралізованою.

За волю Росії всі народи лили свою кров. Під час повстання в Петербурзі половину повстанців-вояків в Павловськiм і інших полках склали українці. Перша сотня, що кинулась на оборонців старого ладу, складалась з донських козаків. І через те здобутою волею будуть користуватись всі народи. Тут в промовах чулись нотки, що правительтво — це щось чуже. Така думка помилкова. Вона іде ще від тої звички старих часів, коли правительтво справді було ворожим до народів. Теперішнє правительтво виходить з народу і дбає про добро всіх громадян. Тепер нема спеціально правительственних кіл і в склад міністерства можуть входити з різних кіл і течій. Ті групи, що досі стояли за централізм, починають тепер прийматись ідеями автономізму і федералізму. Недавно до мене прийшов був один з представників кадетської партії і покаюся, що він цілий вік стояв за централізм, але тепер прийшов до тої думки, що рятунок Росії тільки в федералізмові. Тільки спільною працею всіх живих сил всіх народів Росії, спільною їх працею з правительством може бути досягнуто збудування нової демократичної федеративної республіки Росії.

Промова М. Славинського також вкрита була однодушними оплесками.

Народна воля. — 1917. — 13 верес.

Нова рада. — 1917. — 12 верес.

Промови

Так яскраво, так урочисто пройшли ці перші дні першого З'їзду народів Росії. І в словах, і в виразних рухах, і поглядах промовців відчувалася велика, могутня сила. Чулися скарги на несправедливість, на глум і гніт, але лунали й слова радості, і міцні, дужі слова борців за волю. Різно пояснювали представники з'їзду свої цілі й задачі, свої наміри і мрії, а, проте, одне найвиразніше відбивалося в промовах — бажання сласти отчизну од загину, бажання свободи повної, нічим і ніким необмеженої.

От виходять сини Латвії стиха, помалу вони висловлюють свої думки про минуле. Ображене серце закипає кров'ю, сумують промовці над розірваною, залитою кров'ю країною, але віра могутня вчувається в цих словах, віра в переможність.

От представники мусульман кримських, закавказьких, військових, розкиданих по різних кутках Росії.

Їх печалить минулий гніт, але майбутнє світить ясною провідною зіркою. Всі, скільки було царів, гнітили народ, беручи приклад з Петра Першого, але більш цього не повториться. Об'єднані на національній ідеї, мусульмани більш не бояться ніяких ворогів.

Представниці татарського жіноцтва і учительства — Шабарова і Ісхакова — одна за другою нервоно виходять на трибуну. "Вперше, після довгих років неволі татарка виступила з відкритим лицем і стала такою ж, як усі, вільною. З великим завзяттям вона взялася за громадську роботу для вселюдського, загального добробуту". І такою вірою в це добро звучать ці слова татарок, що мимоволі здається, що воно не за горами. І це всім здається, всім тим, хто переповнює залу засідань і хори, бо нічим іншим не можна пояснити цих гучних оплесків, якими зустрічають всі слова промовниць.

Нарешті, М. Грушевський. Поважно, впевнено він характеризує український рух, як невинний, живий, творчий і яскраво доводить, що здержати його не зможе ніяка сила, і що тільки при повній волі і братній згоді народів всі краї Росії, як і Росія

в цілому, зможуть розвиватися і жити великим культурним життям.

Делегат
Народна воля. — 1917. — 14 верес.

11 вересня 1917 р.

Четвертий день

З'їзд відкриває Бельський і каже, що конвент сеньорів на вчорашнім своїм засіданні порішив пропонувати з'їздові пропозицію доповнити склад президії представниками од таких національностей: євреїв — Сиркін, естонців — Юргенштейн, молдаван — Чижевський, тюркських мусульман — Рустамбеков, козаків — Долгов і представник організаційної комісії з'їзду — Любинський. З'їзд вибирає їх одногосно до президії.

Далі голова читає привітні телеграми, які прийшли від різних народів Росії та українських національних організацій.

Від імені конвенту сеньорів пропонується вибрати редакційну комісію. В склад комісії має увійти від з'їзду 5 чоловік, всі докладчики та по одному або два представники від національних груп, в залежності від того, чи в даній нації одна або більше думок про устрій Росії. З'їзд годиться на це і вибирає до комісії таких людей: Шац, Марковський, Салтан, Вольдемар, Банзай.

Представник мандатної комісії докладає, що комісія уже zorganizувалася, вибираючи головою — Кушніра, а писарем — Чуміло. Розглянувши мандати учасників з'їзду, комісія найшла безспорним мандати від таких націй і груп: литовці — 8, латиші — 10, євреї — 10, грузини — 2, молдавани — 7, мусульмани — 13, естонці — 3, білоруси — 7, українці — 10, козаки — 6, російська с.-р. партія — 3 і поляки — 6.

Право участі поляків у з'їзді буде рішено по виясненні заяви Кноля. Всіх учасників з'їзду з поляками 85.

Перед приступленням до денного порядку ще надається слово для привіту представникові національної ради XII армії, поручикові Габідулі та представникові центрального комітету тюркської федералістичної партії на Кавказі — Рустамбекову. Цей послідній заявляє, що всі тюркські народи стоять за федеративний устрій Росії. Уряд замало прислухався до голосу народів, хоч справа устрою Росії — діло всіх народів а не самого тільки руського.

Після цього з'їзд переходить до денного порядку, а іменно, до справи: будучий федеративний стрій держави. Першим докладчиком виступає українець Ю. Гаєвський з докладом "Федерація в світлі державного права". Докладчик вказує, що тепер багато говориться про децентралізацію держави. Тим часом самої децентралізації ще мало, бо може бути децентралізована держава, але не така, до якої стремляться народи Росії. Уява держави складається з трьох елементів — народу, землі, на якій живе народ, і власті, ніким другим не наставленої, як самим народом. Держава може бути проста, або зложена. Проста держава — це централістична держава, де вся власть походить згори, або децентралізована, де поодинокі частини мають свою автономію, але обмежену центральною владою. Зложена держава — це така держава, що складається з кількох других свободних держав, з'єднаних в спілку чи федерацію. В такій державі вся власть належить поодиноким державам малим, спільній власті передаються лише деякі справи. От тому децентралізованої держави мало ще для народу, треба федеративної держави. Через це саме нам не можна ждати Установчих Зборів, щоб вони надали нам автономію. Вони нададуть поодиноким народам лиш ограничені права, а всі задержуть з центральною властею. Це знов не буде федерація, якої ми домагаємося, бо народи не матимуть суверенних прав, а залежатимуть від ласки центральної власті.

Ми хочемо федерації, союзу вільних народів, щоб такий союз заложити, треба союзників. Треба раніш зорганізувати національні держави, а вони на Російських Установчих Зборах заложать спілку — федерацію вільних народів. Справа устрою Російської держави — це справа міжнародна, справа тих народів, що живуть в Росії, а не міжпартійна поодиноких партій одного народу, будь це руського, чи якого другого. Шлях до переустрою Росії повинен бути такий: кожна нація має рішити, що вона є свободною нацією і як така хоче йти в союз з другими націями. Тоді треба скликати національні Установчі Збори для утворення національної держави, а тоді скликати Російські Установчі Збори для утворення Російської федерації.

Другим докладчиком до цієї самої справи виступає литовець А. Вольдемар з докладом "Майбутній федеративний устрій Росії". Ми живем в епоху великих держав, які існують рівночасно, а не так, як це було давніше. Це примушує всі держави приглядатися на те, що діється у їх сусідок. Так-от, старання Росії розширювати свої границі викликало страх у держав Західної Європи. Але там вже давно бачили, що Росія не зуміє удержатися такою, як вона була. Скоріше чи пізніше вона мусить

змінитися в федеративну державу, якщо не хоче пропасти. Це якраз здійснюється. Яким же способом це здійснити? Треба перш всього робити все організовано, щоб потреба федерації виходила з бажання самих народів, а не проголошувати її голим декретом. Раз ми об'явимо федерацію, то поволі саме життя вкаже, як її здійснити. Через це не треба проголошувати актів, які в'язали б наші будучі покоління, бо може обставини зміняться і тим самим акти втрачуть всяку вартість.

Після цього реферату оголошено перерву до 5 години дня.

На початку вечірнього засідання голова прочитав нові привітні телеграми і з'їзд приступив до третього доповіді, а іменно, економічного доказу погребі федерації, який прочитав єврей Борохов. Він каже, що часто думають, що капіталістичний стрій веде до централізації продукції, а тим самим до централізації політичної. Воно не є цілком так бо тепер, в вік електрики, а не пари, помітна, власне, децентралізація виробництва. Зрештою, централізації в Росії ми не бачимо. Ми бачимо тільки, що центр все визискував економічно окраїни, а тим самим недержавні народи, які на окраїнах живуть.

Так само економічне питання і хазяйство поодиноких областей є дуже відмінні, а через це одна власть не може, як слід, цих справ вирішити. Економічне життя міцно зв'язане з вдачею народу, а тим самим вирішення економічних і господарських справ треба віддати в руки поодиноких народів.

Для цього треба федерації, а не автономії, бо при автономічній строю народи будуть залежні від центральної власті, яка часто не дозволить того, що буде потрібно для відповідного вирішення якої-небудь справи на користь народу. Подібно, як централізм є шкідливий для розвою економічного народу, є так само шкідливий цілковитий сепаратизм. Тоді країна замикається кордоном від сусідніх країн, і її економічне життя не має цієї тої допомоги, яку могло б воно мати від сусідів-союзників. І тому федералізм є тою золотою серединою найвідповідальнішою до розвою економічного і господарського життя нації, і в цьому найбільше заінтересований трудовий народ.

З вирішенням федеративного строю в Установчих Зборах ми не можемо ждати тому, що в Росії великий безлад економічний, який грозить в кожную хвилю катастрофою

Треба чим дуже рятувати Росію від гібелі економічної, а цього Центральний уряд не зумів зробити і не зробить, бо тільки народи зуміють наладнати на місцях той безлад, а тоді вже і в цілій Росії становище поправиться.

Наказ управи совіта козаків
осібної XI армії делегації
на З'їзд народів у Києві

- 1) Привіт З'їздові народів від управи совіта козаків осібної XI армії.
- 2) На З'їзді нації заявити, що козаків, які свою історичну минувшину і свої битові умови, треба признавати не сословієм, як це було раніше, а народом.
- 3) Стремління козацтва в цілості до федерації.
- 4) Вступлення козацтва в блок з націями, що схотять піддержати козаків в виповненні їх завдань. Основа: Постанова козаків з 23 серпня 1917 р.
- 5) Козаки піддержують з своєї сторони нації, що вступають з ними в блок. Виконувчий обов'язки голови, підписав Ілля, за секретаря урядник Чумак.

Привітання

Ташкент: Ташкентська партія тюркських російських федералістів, не маючи можливості послати свого делегата, гаряче вітає братній народ з днем відкриття історичного з'їзду і відродження України, довгі літа страдавшої під ярмом деспотизму і ката самодержавія. Хай буде цей день кращою запорукою солідарності і єднання двох братніх народів, однаково мучившихся під режимом абсолютизму. Геройські сили України доказали, що їм дорогі інтереси всіх народів Росії, пригноблених впродовж віків. Сподіваємось, що свободні сили України в цей важний історичний день говоритимуть в обороні всіх народів, в тім числі і нас, мусульман, яких інтереси і стремління вповні сходяться. Ми, мусульмани Росії, однодушно будемо з Вами працювати для здійснення національних потреб всіх народів, які стремляться до вільного культурного життя, бо в цьому їх будуче. Молимося аллаху про успіх і плідотворність роботи з'їзду, першого в історії вільної України. Хай допоможе Вам аллах, хай живе свобода. Хай живе український народ!

Луганськ: Громадяни міста Луганська вітають З'їзд національностей, прохають високо і прямо тримати прапор федерації народів Росії. Слава борцям федерації!

Слідуюче пленарне засідання призначено було на 10-ту год. ранку 12 вересня.

Народня воля. — 1917. — 14 верес.

12 вересня 1917 р.

П'ятий день

Засідання з'їзду починається докладом І. Масвського (у.с.-р.) про кооперацію центральних та обласних властей в майбутній Російській республіці.

Докладчик вказує перш за все, що розвій федеративного устрою йде, звичайно, від злучення поодиноких незалежних частей в конфедерацію, де зв'язки між поодинокими частями ще дуже слабкі, до утворення більше тривких зв'язків в федерації. Ця послідня форма теж не дуже тривка і вона стремить перетворитися в більше унітарну державу, як це ми бачимо в Північній Америці. Майже всі нові автори кажуть знов, що до федерації йдеться дорогою роз'єднання унітарної держави, але вони в тому помиляються, на що показує історія Швейцарії та Північної Америки, де колись цілком незалежні, малі держави сполучилися тільки для оборони, а з часом вже те сполучення набрало тривкіших форм.

Б. Борохов (єврей) читає доклад про державну і місцеві мови.

Докладчик вказує на те, що в деяких державах (Швейцарія) всі мови населення є признані державними і всі акти видаються рівночасно на всіх мовах. В Росії цього зробити не можна, бо мов є кілька десятків. Тому найвигіднішим буде признати державною мову руську. Вона має служити до зношення центральних властей з місцевими, а також предметом навчання у всіх школах Росії. Подібно, як в цілій державі, мову нації, яка становить більшість, мовою урядовання та викладовою мовою в школах. Однак в зносинах з населенням, головно в суді, прийдеться вживати його рідної мови. З вирішенням цієї справи не слід ждати до Установчих Зборів, а зараз взятися за її вирішення, по приміру України, яка видала другий Універсал на чотирьох мовах.

Шац-Анін (єврей) читає доклад про забезпечення національних меншостей.

Докладчик спиняється на тім, що ніде територія не є заселена однією тільки нацією, а живуть на ній ще другі нації (меншості). Так само нація, що становить на даній території більшість, на другій території становитиме меншість. Щоби вийти з цієї трудности, треба признати кожній нації право на утворення екстериторіал. спілки, яка скликала б свої національні Установчі Збори, та рішала про устрій держави. Деяким націям, як єврейській, прийдеться признати право на національно-персональну

автономію. Перепоною до цього буде руська нація, яка навіть в своїх передових елементах думає, що вона становить державу. З забезпеченням кожній нації на повну свободу, Велика Російська Федерація стане провідником всесвітньої культури.

Після короткої перерви председательствующий козак Долгов зробив од імені президії таку заяву до статті "Київської мислі": "В зв'язку з неправдивим освітленням в сьогоднішньому числі "Київск. мислі" подій, що трапились під час виступу на з'їзді начальника Київської воєнної округи п. Оберучева по дорученню президії, маю честь заявити: 1) 3 членів Укр. Військового Генерального Комітету в залі засідань був тільки д.Луценко, який зовсім не брав участі в демонстрації проти д.Оберучева.

2) Члени з'їзду в демонстрації, чи в виявленні прихильності, або неприхильності до Оберучева участі не брали.

3) Голова зборів М.Шраг вчасно закликвав публіку, яка брала участь в демонстрації.

Після цієї заяви Сиркін (Євр. сіоніст) зробив доклад про національну-персональну автономію. Він вказує, ще нема ніде держави, в якій живе кілька націй, з абсолютною більшістю одної нації. Є тільки процентово найбільша величина пануючої нації. На цьому помилковому погляді витворилося поняття національної держави, де численно найбільша нація стала пануючою, а всі другі нації її слугами. Якщо хочемо перетворити Росію на справедливих основах, то прийдеться зробити її державою націй, а тим самим признати кожній нації право на національну-персональну автономію. Це відноситься головню до єврейської нації, яка всюди є в меншості.

Останній доклад читає М. Кушнір (укр.с.-р.) про принцип і проект поділу Росії на штати. Трудність в поділі Росії становить руська нація, яка може не схоче виділитися в окремий штат. Так само не менша трудність буде в тім, що, як ми схочемо поділити Росію на штати тільки по принципу національному, то поділ буде дуже нерівномірний, бо при таких штатах, як руський, або український з цілими десятками мільйонів населення існують штати тільки з кількомастами тисяч населення. Деякі області, як Кавказ, неможливо ділити по національному принципу. Супроти цього при поділі Росії на штати прийдеться ґрунтуватись не на самому тільки національному принципі, але й обласному. Прийдеться перетворити деякі штати, в яких житиме кілька народів, а тоді тим народам вже в даному штаті прийдеться дати автономію. Так само прийдеться може з території, на якій живе один тільки народ,

утворити кілька штатів. Справа утруднюється ще й тим, що народи при утворенні конституції своїх штатів будуть надавати різний обсяг компетенції органам центральної власті, тощо. Щоб цьому допомогти, треба після установаження на з'їзді Спільки народів, утворити Раду народів, яка зайнялась би тим, щоб погодити між собою різні проекти поділу обсягу компетенції, щоб опісля на Установчих Зборах можна було без великих суперечок затвердити їх.

І.Лященко докладає про відношення окремих штатів до центральних органів федерації. Він вказує, що поодинокі штати повинні увійти в Спільку, як цілком незалежні держави. За поодинокими штатами треба оставити право повної власті, а центральним органам віддати право рішення тільки деяких справ.

На цьому засіданні кінчається, і слідуюче назначається на 14 вересня, бо 13 вересня радитимуться комісії та національні фракції.

13 вересня 1917 р.

Шостий день

Учора радились секції та комісії з'їзду.

Кожен народ творить окрему національну секцію. Тільки народи мусульманської віри з'єдналися разом. Засідали теж дві комісії: організаційна та тактична. Крім того, одбувались наради конвенту сеньйорів, в склад якого входить президія та представники народів — по одному од кожного.

Сьогодні в 10 год. ранку почнеться повне засідання з'їзду з участю всіх гостей. Будуть голосуватися резолюції.

З'їзд сьогодні закінчиться.

Привітання

Ревель. Литовці міста Ревеля вітають автономістів-федералістів в ім'я справедливості і братства народів. Хай буде твердий ваш труд і чесна робота. Сповняйте ваш обов'язок, а Бог вас укріпить. Уповноважені: Кунігис, Мешковський, Шульц, Анганітис.

Чернігів. Чернігівська громада Союзу автономістів-федералістів сердечно вітає перший вільний З'їзд народів Росії, широко бажає, щоб були закладені міцні підвалини Спільки вільних народів "Згода та братерство".

Ташкент. Другий загальномусульманський з'їзд висловлює пересвідчення, що робота з'їзду причиниться до сильного закріплення одного із головних здобутків великої російської революції, вільне самовизначення народів. Мусульманський з'їзд твердо вірить, що народи Росії, які слідують за великим гаслом революції — самовизначення народів, — тісно зв'язані взаємною піддержкою. Ждем ідеї справедливості.

Дієва армія. Мусульманський культурно-просвітний комітет 31 пішої дивізії вітає з'їзд. Вповні піддержує федеративний стрій, який обезпечує права всіх народів і який являється метою російської революції і ідеї демократії. За голову — Русаков, писар — Зайнулін.

Народна воля. — 1917. — 15 верес.

14 вересня 1917 р.

Сьомий день

Засідання починається в 12 годин дня. Хори повні публіки. З докладом виступає А. Вольдемар (литов.) про мирний конгрес і недержавні народи.

З цим, що говоритиме він, він не погоджується, але це об'єктивна правда. Річ в тому, що до цих пір всевітню сім'ю по поняттям міжнародного права становлять держави, а не народи. Через це, на майбутній мирній конференції братимуть участь держави, як такі, а не народи. От вийде, що долю народів рішатиме дипломатія, яка заступатиме інтереси своїх держав. Що ж тоді робити народам, щоб все-таки мати який-небудь вплив на рішення мирної конференції? Треба постаратися, щоби державне представництво на мирній конференції мало хоч по часті національний характер, а іменно, прийдеться, крім дипломатів, які матимуть рішачий голос, послати ще і представників від народів з дорадчим голосом, які зобов'язані освідомлювати дипломатів про національні справи. Так, як в кожній державі в тій, або другій формі існує національне питання, то можна сподіватися, що справа національна не буде вповні вирішена, бо держави не схотять, щоб чужі держави мішалися в їхні справи. В Росії прийдеться в тій цілі утворити осібну нараду по національним справам при міністерстві заграничних справ, яка складатиметься з представників різних народів.

Після цього докладу виступив ще з привітанням представник від Ради національних соціалістичних партій Штейн. Він вказує,

що Рада організувалася ще на початку революції і поставила собі за задачу об'єднати всі національні соцпартії. Далі об'єднує вона 12 різних соціалістичних партій. Праця проводиться в тому напрямі, щоби створити щось подібне до російського Інтернаціоналу.

Народна воля. — 1917. — 16 верес.

Сьомий день (Продовження)

Шахтман зробив доклад про участь єврейства в міжнароднім мировім конгресі. Докладчик доводив, що єврейському народові повинно бути забезпечено міжнароднім конгресом національно-територіальну автономію в Палестині, і запрошував з'їзд прийняти постанову, яка підперала б ці автономістичні домагання євреїв.

Дебати

Доклад Шахтмана був останнім на з'їзді. Зараз же за ним розпочалось обговорення прочитаних докладів.

Шац-Анін висловився проти того, щоби з'їзд виносив резолюцію за національно-територіальну єврейську автономію в Палестині, де живе всього 100 тис. євреїв на 700 тис. арабів. Єврейство зовсім не домагається жодної території — ні в Палестині, ні в іншому краю. Євреям треба тільки скрізь забезпечити національні права меншості. Ніякої творчої національної праці в Палестині не провадиться. Євреї десятками тисяч виселяються з Росії, але велика більшість їх їде не до Палестини, а до Америки і інших країв.

Б.Борохов ("Поалей-Ціон") заперечував Вольдемарові, котрий казав, що право народів на участь в мировій конференції спирається тільки на військову силу. Народи можуть скористатись і з того, що великі держави також заінтересовані в тому, чи іншому становищі певної нації Крім того, народи мають завше свою велику внутрішню силу, помимо війська, на котру держави теж вважають. Отже, навіть і тим народам, котрі не мають власних держав, не треба зменшувати своїх домагань. Промовець також обстоював єврейську автономію в Палестині.

Виступило ще кілька промовців, час котрих було обмежено п'ятьма хвилинами. Двоє з цих промовців — представники кронштадтського блоку національностей (більшовик і більшовичка), котрі були членами з'їзду з дорадчим голосом зчинили невеличкий бешкет. Вони намагались досить гостро полемізувати де з ким з докладчиків, та з тими промовцями, котрі робили

повідомлення з місць, але голова навертав їх говорити до програми з'їзду, і з цього між ними та головою виникали суперечки; публіка, особливо з хорів, підтримувала голову оплесками, а на більшовиків сичала. Один з цих промовців дорікав з'їздові тим, що на нього не запрошено представників всіх партій, а тому з'їзд цей, на думку промовця, не можна вважати правомочним. Цю думку промовець обіцяв всюди поширювати.

Більшовиками було вичерпано спис промовців і на цьому засідання скінчилось. Слідуюче і останнє пленарне засідання з'їзду, на котрому мають прийматися постанови, призначено було на 1-шу год. дня 15 вересня.

Особовий і національний склад З'їзду народів

Делегатів з рішаючим голосом було на з'їзді 84 чоловіка. По національностях делегати поділялись так, як осьде подаємо. Українців — 8 чоловік*: М.Шраг (соціаліст-революціонер), О.Севрюк (соціаліст-революціонер), В.Садовський (соціал-демократ), М.Любинський (націонал-революціонер), М.Кушнір (соціаліст-федераліст), М.Корчинський (соціаліст-федераліст), В.Довженко (соціал-демократ).

Білорусів — 7 чоловік: С.Рак-Михайловський (білоруська соціалістична громада), І.Корбуш (білоруська соціалістична громада), І.Красковський (соціал-революціонер), І.Льосик (соціал-демократ), І.Фарботко (безпартійний), Павлина Мядзіянка (безпартійна), Л.Галькевич (безпартійний).

Грузинів — 2 чоловіки: І.Бараташвілі (соціаліст-федераліст) та І.Мачаваріані (соціал-демократ).

Естонців — 4 чоловіки: К.Аст (соціал-демократ), А.Бірк (революціонер-демократ), О.Штрандман (Естонська трудова партія) і А.Юргенштейн (Естонська демократична партія).

Євреїв — 11 чоловік: Б.Борохов ("Поалей-Ціон"), М.Гіндес (сіоніст), І.Гоголь (сіоніст), С.Гольдельман ("Поалей-Ціон"), П.Дубинський (Єврейське демократичне об'єднання), М.Лазерсон (Єврейське демократичне об'єднання), Н.Сиркін (сіоніст), М.Розенштейн (сіоніст), І.Хургін (Соціалістична єврейська робітничка партія), М.Шац (Соціалістична єврейська робітничка партія), І.Шахтман (сіоніст).

Козаків — 9 чоловік: В.Белогорцев (Терське військо), А.Долгов (Донське військо), К.Іванов (Амурське військо), К.Морква

*Див. с.69.

(Кубанське військо, українець), Половодов (Уральське військо), І.Свеколкін (Донське військо), І.Скажунін (Забайкальське військо), Н Шумилін (Донське військо), Ф. Чудінов (Оренбурзьке військо).

Латишів — 10 чоловік: Х.Бахман (народний демократ), Р.Берзін, А.Бояр (народний демократ), М. Бруненк (латиська демократична партія), Я. Вушкальн (демократична партія), К.Залтс (соціал-демократ, меншовик), С.Камбала (безпартійний), З. Мейєровиць (Латиська селянська спілка), С.Новицький (безпартійний), К. Сержант (соціал-демократ).

Литвинів — 9 чоловік. Ю.Билло (соціал-демократ), В.Бсльський (Соціалістична народна партія), А.Вольдемар (Партія національного поступу), А.Граврогк, І.Тумас, А.Гуменас, С.Чурлянїс, І.Яккєвич, М. Марковський.

Молдаван — 6 чоловік: С.Гольбан, Г.Даскал, Ф.Іонку, В.Казакліу, І.Кодрян, В. Чижевський.

Росіян — 3 чоловіки: І.Скловський, К. Сухових, Г.Тєслєнко-Приходько. Всі три члени київської організації Російської партії соціалістів-рєволюціонерів. Великорос з них тільки один Сухових, тоді як Скловський — єврей, а Тєслєнко-Приходько — українець по походженню.

Татарів — 10 чоловік: Д.Гамзаєв, Джафер-Сайдамет, Б.Джїаншаєв, А.Ісхакова, С.Ідрісов, Ю.Музафаров, А.Озен-Башли, А.Сєттаров, О. Чєлєбієв, Є.Шабарова.

Турків — 5 чоловік (сюди входять представники закавказьких та закаспійських мусульман): М.Вєкілов, Ю.Вєзіров, А. Алібеков, Д. Садиков, Ш. Рустамбеков.

Крім того, з дорадчим голосом було на з'їзді 6 членів-поляків. З дорадчим голосом вони були через те, що, як самостійники, активної участі в З'їзді народів автономістів-фєдєралістів брати не хотіли. Це були слїдуючі особи: М.Гордон, Д.Кноль, К.Кулєша, К.Лукашєвич, В.Рудницькнк, І.Славннський.

Нова рада. — 1917. — 16 верес.

15 вересня 1917 р.

Восьмий день нарад

Засідання починається в 3 год. дня. Від трансільванських румунів, які служать добровольцями в румунській армії вітає з'їзд по-французькі Север Боку: "Скільки всі румуни в Австро-Угорщині не стремились до автономії, вони завжди зустрічали перепони од свого уряду, каже Боку, так що тепер взялися самі

за здійснення своїх бажань та стали на стороні Росії та її союзників. Боку вірить, що так, як французька революція проголосила свободу людини, російська революція, певно, проголосить свободу націй, чим здобуде собі історичне значення.

Від жіночого українського з'їзду, що відбувається зараз в Києві, вітає з'їзд делегація жінок.

Представник 34 укр. корпусу вітає з'їзд і заявляє, що українське військо стане однодушно в обороні тих справ, які має рішити з'їзд.

Після цих привітів з'їзд приступає до ухвалення резолюцій. Про федеративний устрій Російської республіки виголошує резолюцію проф. Вольдемар; про національно-персональну автономію — Шац-Ан'н. Далше ставляться резолюції від національних фракцій; від білорусів — Михайловський, від латишів — Бахман, козаків — Іванов, литовців — Бельський. Резолюції ці, як і всі слідуочі, приймаються одногосно. Після прийняття резолюції від козаків, Іванов закликає всіх козаків, учасників з'їзду, встати і земним поклоном подякувати з'їздові за прийняття їх в сім'ю народів. Козаки встають, кланяються серед бурі оплесків, Іванов цілується з Грушевським. Від Польської соціалістичної партії читає заяву Лукашевич. Євреї, дякуючи непорозумінням серед них, не виголошують своєї резолюції, а тільки Борохов робить заяву іменем сіоністів і соц.-демок. фракції "Поалей-Ціон", а Шац — іменем Соц.-демократії об'єднаної єврейської партії.

Після цього Любинський від реакційної комісії запропонував резолюції: про сучасний момент, організацію Ради народів та державну мову.

На предложення конвенту сенйорів рішив з'їзд послати делегацію на Петроградську демократичну нараду з метою довести до відома наради про резолюції і роботу з'їзду народів.

В склад делегації вибрано Бельського, Борохова, Биділова, Долгова і Гольдмана.

Серед загальних оплесків бере слово М.Грушевський. Він каже, що праця з'їзду кінчається. Всі представники народів явилися, як прихильники принципу федерації і вони найшли спільний язик, щоби порозумітися і погодити ті різниці поглядів, що були у різних націй. Все, що зроблено з'їздом, зроблено відповідно вимогам життя. Обговорено справи, що торкаються всіх народів і областей. Не забуто теж великого страдника — безземельного народу єврейського. На з'їзді виказалось, що ідея федералізму, яка об'єднує всі народи, це не абстракція, а жива

Іде», яка послужила платформою для будівництва майбутньої Росії. Через утворення Ради народів приступлено до здійснення планів, для спільної отчизни. Вітаючи з'їзд з кінцем роботи, М.Грушевський проголошує "Хай живе Російська федеративно-демократична республіка, нехай живуть федеративні держави Росії, нехай живуть вільні народи, що трудяться для добра всесвітньої цивілізації. Нехай їх праця приблизить братство всіх народів світу"! "Надзвичайно відрадне явище, — каже М.Грушевський, — що Тимчасовий уряд прислав свого представника, який доложить урядові, що народи стараються не лише для свого власного добра, але й для добра всієї Росії. Це може свідчити, що уряд повинен спільно працювати з усіма народами" (гучні оплески укривають промову М. Грушевського).

М.Славинський (представник уряду) каже, що годі було подумати про це, щоби з'їзд так світло скінчився. Можна було сподіватися непорозумінь поодиноких народів та областей, але це все усунуто. Початок зроблений, і промовець вірить, що слідами других народів піде демократія руська і Тимчасовий уряд нині демократичної, а в найблизчій будучині федеративної республіки. Хоч давній уряд робив тільки те, що могло відпихати від Росії її народи, вони мимо того єднаються коло Росії. За це треба дякувати руській демократії, яка ніколи не відносилася неприхильно до недержавних народів. Стара власть погинула і прийшла нова. Вона не зуміла принести рятунку Росії, бо складається з представників одної тільки руської демократії, а не демократій всіх народів. Не довго прийдеться ждати на здійснення ідей з'їзду, бо їх цілком приймуть Установчі Збори, які будуть З'їздом народів Російської федерації. З'їзд має значення не тільки для Росії, а всієї Європи, бо зближує її до великої ідеї-братства народів.

На пропозицію Шахмана, з'їзд вітає гучними оплесками і криками "слава" Грушевського за його працю коло здійснення ідеї федерації.

Грушевський закінчує з'їзд проською до національних фракцій призначити своїх представників до Ради народів, яка організована з'їздом.

(Кінець буде).

Народна воля. —1917. — 1С верес.

Восьмий день. Вечір, 15 вересня 1917 р.

Головує Бараташвілі

На французькій мові вітає представників народів добровольців російської армії — трансільванський румун.

Далі з'їзд вітає делегація Першого всеукраїнського жіночого з'їзду, що відбувається зараз у Києві, від 34-го українського корпусу — депутат офіцер.

Читається ще цілий ряд телеграм.

Між ними Центрального Сибірського організаційного комітету (конфедерації всіх національних і політичних партій), від Летальського народного комітету (російська частина Латвії), від з'їзду Латвії), від з'їзду у.с.-р. Роменського повіту і др.

Після привітань з'їзд переходить до слухання проекту резолюції по питанню федерації, виробленого на вчорашньому засіданні конвенту сеньйорів.

Проект цей приймається одногосно.

Також одногосно приймаються резолюції - єврейська, білорусів, латишів, литовців і козаків.

Коли принята була остання резолюція, представник Совіта козачих військ д. Іванов пропонує своїм товаришам-козакам низько вклонитись проводирю визвольного руху пригнічених націй.

Члени з'їзду і численна аудиторія роблять овацію М. Грушевському. Коли всі зтишились, читає декларацію представник київської групи Польської соціалістичної партії т. Лукашевич.

Польська соц. партія буде підтримувати укр. і другі демократії в їх змаганнях до федерації.

Оголошується перерва на десять хвилин.

Після перерви по особистому питанню виступає Борохов, а за ним — Шац.

Представник організаційної комісії по скликанню з'їзду читає ще ряд резолюцій, винесених сен.-кон.

Голова повідомляє, що президія постановила послати до Петрограду на демократичну нараду комісію з п'яти душ для ознайомлення останньої з висновками праці З'їзду народів.

На цьому закінчується ділова робота з'їзду.

При рясних оплесках до трибуни підходить М. Грушевський. Наша 8-денна праця вдячна, творча, але не легка.

У нас була спільна мова з самого початку.

Необхідність негайного оголошення федеративного ладу в інтересах всіх народів не підлягала сумніву.

Між тим з огляду на важливість моменту, ми зважували і перевіряли відносини до цього різних груп, класів і партій.

Ми присвятили багато часу козацтву, а також народам, захопленим війною.

Ми зупинились на долі народу-мандрівника.

І ми з радістю упевнялись в відсутності принципового розходження у всіх зачеплених питаннях.

В кінці нашої роботи ми побачили, що той ґрунт, на якому ми стоїмо, не є щось абстрактне, а цілком реальна платформа.

На ній ми і заклали перший камінь храму волі народів. (З запалом). Ми бачим, ми майже намагаєм надходячу федерацію.

Разом з тим всі ми входимо в вітчизну, якої ми були досі позбавлені.

Хай живе Велика Федеративна Демократична Російська Республіка!

Хай буде вона до послуг трудящим всіх народів! (Грім оплесків).

(Звертаючись до д.Славинського). Прошу переказати почуття вдячності Тимчасовому уряду за те, то він віднісся з усею серйозністю до нашого з'їзду.

Бере слово М.Славинський, предст. Тимчасового уряду.

З'їзд закінчується. Важко було б собі уявити більш блискучий кінець.

Можна було гадати, що інтереси різних націй прийдуть в суперечність, але цього не сталося.

Проф. М.Грушевський чудово з'ясував нам ту чудесну согласованість, якою був пропитаний весь з'їзд.

Отже, я вірю після всього того, що я тут почув і побачив[^] що й надалі всі народи будуть чудесно об'єднані сьогодні в демократичних, а завтра — я вірю і надіюсь — в федеративній республіці (грім оплесків).

Дозвольте поділитись з вами ще деякими вражіннями.

У мене переховуються протоколи З'їзду народів Росії, який відбувся в 1905 році. Ці протоколи не побачили світу. І от я вам кажу, що й тоді, як і тепер, тут говорилось теж саме. В чім же діло? Чом народи так тримаються за Росію?

Але ж стара державність, здається, зробили все, аби всі народи при першій змозі розбіглись!

Очевидячки щось було і є, що примушує вас пропонувати працю своїх народів для будови нової Росії.

Окрім державного відношення, продиктованого малим прослойком пануючої класи, було відношення руської демократії.

Про неї я й згадую. Їй я приписую те, що в самий грізний момент народи виявили центробіжні сили.

Досі серед великоруської демократії не було об'єднання щодо нового ладу, але я певен, що з часом вона піде за вами.

Досі немає також твердої дійсної влади.

З рук камарильї державність перейшла до рук демократії лише одного народу-великоруського. Тому-то вона така хистка і неповна.

Треба, щоб держава використовувала сили всіх народів — формою цього є федерація.

Сучасний з'їзд намітив саме головне. Він дав принцип, ідею. Чекати, коли остання перейде в життя, довго не доведеться.

Але колективна думка не обмежилась Росією.

З'їздові снились золоті сни.

Йому снилось, що переможець не має права на завойовану землю, що сила зброї менша за силу людського права.

Снилась з'їздові федерація народів Європи і всього світу (з запалом). Скептики можуть сміятися, але ті, що вірять в непереможну силу великих революцій, ті знають, що золоті сни людності завше збуваються! (Гучні оплески).

Великий укр. поет Т. Шевченко в момент найбільшого занепаду казав, що сучасність — плохий кошмарний сон, але він казав ще, що прийде золотий сон.

"Сонце йде і за собою день веде". Великим людям дано бачити і знати більше за нас.

Золотий сон Т. Шевченка, яким він мріяв, збувається.

Будемо же надіятись, що ті жертви, які ми принесли на фронті, не пропадуть дурно.

Будемо надіятись, що на землі, политій кров'ю багатьох мільйонів взросте велика європейська, а за нею й світова федерація! (Довгі й гучні оплески).

Від імені Генерального Секретаріату промовляє О.Шульгін.

Він каже, що Ген. Сек. найшов в наслідках з'їзду необхідну піддержку, що він в своїй діяльності буде керуватись постановами з'їзду і боротися за їх реалізацію.

Коли ще так недавно всі ми були певні, що Росія на краю загибелі, то тепер після всього того що тут бачили і чули, ми певні, що шлях врятування знайдений.

Щиру промову виголошує Сиркін.

За ним промовляють Луценко (українець), Аст (естонець), Бельський (литовець) і Бараташвілі (грузин).

Останній промовляє з надзвичайним захватом і силою.

Товариші і громадяни! Ми прийшли сюди не тільки познайомитись один з одним, але й виявить певні народні вимоги.

Була пора, коли вся наша діяльність обмежувалась проханнями, мольбами й сльозами.

Але це минулось!

Ми перейшли історичну грань і що ж? Невже цього не буде? Невже ми не виявимося відповідальними перед нашою вітчизною?

Тоді ми повинні піти на олтарь, щоб здійснити народну волю (гучні і довгі оплески).

Ми сказали, що єдине, що може загоїти всі народні рани,— це федерацій!

Перед нами лише ранок, а де той день? Він наступить, коли промінь сонця однаково зогріє всі народи (оплески).

Коли Україна, славна Україна прийняла й обласкала нас так гостинно, то я кличу неодмінно прибути всіх присутніх в майбутню вільну Грузію! (Грім оплесків).

За ним ще промовляють Бахман (латиш), Шахтман (сіоніст), Чижевський (молдаванин) і др.

Потім останнє слово говорить М.С.Грушевський і з'їзд оголошується зачиненим.

Схвильована величністю єднання народів, публіка розходиться.

Скажемо і ми за Грушевським, що "це буде, буде...", бо це є воля народна, воля націй.

Робітнича газета.—1917.— 17 верес.

Постанови З'їзду народів

15 вересня 1917 р.

На останньому засіданні З'їзду представників народів Росії 15 вересня прийнято було слідуєчі постанови:

1. Про федеративний устрій Російської держави

"З'їзд народів, скликаний в Києві Центральною Українською Радою, обміркувавши на засіданнях своїх з 8 по 15 вересня справу майбутнього устрою Російської держави, спинявся після спеціальних докладів та обговорення на слідуєчих тезах.

1) Головною хибою державного устрою Росії, як при старому ладові, так і після революції, є надмірне з'осередкування законодавчої та виконавчої власті.

2) Уґрунтована на цьому принципі державна машина не може справно іти і гальмує розвиток держави.

3) Не дивлячись на велику господарчу різноманітність країн і народів Росії, з'осередкування власті затримує розвиток господарської самодіяльності людності, спричинюється до визискування окраїн неробочими класами центру, а тим самим і до господарчого занепаду цього осередку.

4) Упорядкування цілої низки економічних справ життя трудового населення, — як земельна та переселенська справи, громадська допомога та таке інше, — потребують гнучкого і різноманітного національно-адміністративного апарату, пристосованого до місцевих та побутових особливостей людності.

5) Коли небувала, по своєму напруженню, в світі війна постановила перед державною машиною особливі вимоги щодо швидкості та продуктивності її роботи, то вона показала цілковиту свою нездатність, не можучи задовольнити самі необхідні життєві потреби і досить часто пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби.

6) Теперішній безлад як на фронті так і в тилу, по всіх ділянках державного життя має своїм джерелом централістичний лад.

7) Для рятунку держави від тої руїни, яка на неї чигає, — конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не залишали б жодної можливості централізації.

8) Треба мати на увазі, що історія виробила два типи державного устрою для величезних держав, краї яких всі коло купи, а саме — або централістичний (унітарний), або федеративний.

9) Головне домагання сучасної демократії — широка участь громадян в державному житті та налог до порядкування цим життям законодавчим, а не адміністративним способом (наприклад, обрахунки видатків) — можливе тільки при федеративному устрою держави.

10) Республіканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в з'осередкованих державах легко можна робити зміни державного ладу, через захоплення осередкових установ.

11) Осередкова влада може мати довір'я всіх шарів людності, а значить і мати силу, тільки при федеративному устрою.

12) Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меншу національну самосвідомість, різноманітну національну культуру, історичне минуле і в економічному відношенні вони складають окремі створідні кола, то єдино придатною формою федерації є така, котра основана на національній підставі.

13) Великі краї, заселені одною національністю, можуть по бажанню або поділитись на кілька федеративних одиниць, або лишаячись одним федеративним цілим, дати автономію окремим частинам краю.

14) Ті національності, котрі, як наприклад єврейська, розпо-рошені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіально-персональну автономію.

Вважаючи на згадані міркування, З'їзд народів, скликаний Центральною Радою, визнає, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою.

2. Про національно-персональну автономію

Вважаючи на те: а) що цілковите територіальне розмежування заселяючих Росію народів неможливе; б) що між ними є народи, котрі не складають більшості ні в одному краю; в) що національно-територіальна автономія не вирішує остаточно питання національних меншостей та малих націй, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською Радою, постановив:

1) Кожен з населяючих Росію народів має право на національно-персональну автономію, тобто на організування нації в публічно-правову спілку, до якої можуть входити всі члени даного народу на всім просторі держави.

2) Обсяг правування, а також і певні форми внутрішньої організації національно-автономної установи визначаються Національними Установчими Зборами певного народу, скликаними на основі вселюдного, рівного, безпосереднього, таємного, пропорціонального і без різниці пола голосування.

3) Державний закон забезпечує національним меншостям, кількість яких досягає в певному краю визначеного законом числа, право користування своєю мовою як в місцевих державних чи крайових установах, так в органах місцевого самоуправління.

3. Про загальнодержавну та крайові мови

"Вважаючи: а) що беззаконні заходи скинутого царського правительства до цілковитої русифікації народів викликали в цій справі багато недоречностей, які дуже шкодять культурному життю республіки; б) що справедливе визначення права народів Росії на рідну мову, яке б заперечувало рідний шлях до широкого розвитку самостійних національних культур, є нагальною потребою і повинно бути зроблене зараз же, до Установчих Зборів; в) що повноправні в цім відношенні громадяни повинні все-таки взяти на себе і низку обов'язків, які обмежуватимуть права їхніх мов, але які потрібні з огляду на державний добробут,

З'їзд народів, скликаний Центральною Українською Радою, постановив:

1) З часу революції всі мови республіки стали цілком рівноправними, і через те в майбутній Російській федеративній республіці має бути назавше забезпечено цілковиту, волю всім мовам в приватних та приватно-правових зносинах.

2) Головні революційні органи майбутніх окремих держав-частин федерації повинні признати одну або кілька мов даного краю за крайові мови для зносин адміністративних органів з громадянами, а також з центральними органами федеративної одиниці та між собою; такими крайовими мовами мають бути мови всіх народностей, число яких в даному краю досягає певної кількості, визначеної законом.

3) Вільні громадяни Російської федеративної республіки повинні признати російську мову, яка найбільше зрозуміла більшості людності, мовою загальнодержавною для зносин центральних органів федеративних одиниць з центральними органами федерації та між собою.

4) Школа, церква, суд повинні бути відносно мови, як і в усіх інших відношеннях, цілком вільними і керуватись тільки бажаннями заінтересованих осіб, а через те признання мови загальнодержавною не дає їй жодної переваги в справі шкільній, церковній та судовій над іншими мовами республіки".

4. Про Установчі Збори

З'їзд народів вважає, що незалежно від скликання Всеросійських Установчих Зборів, повинні бути скликані на демократичних підвалинах крайові Установчі Збори, котрі мають установити як норми відношень країв до центральних органів федерації, так і певні форми внутрішньої організації автономних установ даного народу чи краю.

5. Про мирову конференцію

Виходячи з тих засад:

а) що майбутня конференція повинна переходити під гаслом повного права всіх народів на самовизначення;

б) що при визначенні майбутніх державних кордонів і встановленні міжнародних забезпечень (гарантій) будуть вирішуватись життєві питання всіх народів, в тім числі і позбавлених власної держави, а через те і свого міжнародного представництва;

в) що при встановленні нових державних кордонів одна держава не повинна передавати другій і ділити народи без їхньої на це волі;

г) що представники Росії на мировій конференції повинні домагатися скасування всяких громадянських, політичних, національних та віроісповідних обмежень по всіх державах міжнародного єднання ("общенія"), а також міжнародного забезпечення прав національних меншостей.

З'їзд народів, скликаний Центральною Українською Радою, постановив, що в представництво Росії на мировій конференції повинні входити і представники заінтересованих недержавних народів.

6. Про Раду народів у Києві

Виходячи з засад, наведених в постанові про майбутній устрій Російської республіки та про шляхи до його здійснення, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською Радою, постановив:

1) Для розроблення і переведення в життя всіх тих заходів, котрі будуть потрібні для здійснення всіх тих завдань національного та крайового автономно-федеративного будівництва і для організування Спільки народів, утворити складений на вказаних далі засадах особливий повномочний орган — Раду народів.

2) В склад Ради народів має ввійти по 4 члени від кожного народу, який мав представництво на з'їзді.

3) При голосуванні кожен народ має два голоси, незалежно від числа присутніх на даному засіданні повноправних членів Ради народів, представників цього народу.

4) Раді народів належить право приймати в свій склад представників від тих народів, котрі не брали участі в з'їзді; ці нові члени мають ті самі права, що і інші дійсні члени Ради.

5) Раді народів надається право запрошувати по своєму бажанню потрібних для праці людей з правом дорадчого голосу.

6) Раді народів надається право утворювати при собі всі ті установи, котрі будуть потрібні при її праці, зробити для цього відповідні видатки.

7) Для об'єднання праці національних військових організацій при Раді Народів може бути утворено Осередковий Військовий Комітет.

8) В справі своєї внутрішньої організації Рада народів сама повинна виробити постійний регламент.

9) Місцем перебування Ради народів є місто Київ, але при потребі Рада може засідати і в іншому місці.

7. Про Раду національностей

В праці, скерованій як до внутрішнього перебудування республіки, так і до забезпечення зовнішнього її добробуту під час війни та при виробленні найбільш зручних і для всіх народів однаково придатних умов почесного миру, Тимчасове правительство заінтересоване в піддержці та авторитетних вказівках з боку всіх народів Росії, і через те З'їзд народів постановив вказати Тимчасовому правительству на потребу перетворення "особого совьщанія по областной реформъ" в особливий "Совьгъ національностей" при Тимчасовому правительстві, який має бути органом для оборони інтересів народностей.

8. Про сучасний момент

Заслухавши повідомлення про можливі небезпечні для республіки події і вважаючи, що близькі загибельні події вимагають, щоб негайно вжито було певних заходів, які сприяли б збільшенню бойової сили війська, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською Радою, постановив:

1) Конче потрібно проголосити принцип повного самоозначення народів; Російська республіка повинна бути проголошена федеративною та демократичною і повинна здійснювати цей принцип в своєму упорядкуванню; цілковите, негайне проголошення її федеративності може надати раці та ясності обставинам війни і сприятиме заключенню почесного миру, котрого прагнуть всі народи.

2) Тільки націоналізація російського війська під керівництвом революційно-демократичних національних організацій та відповідне упорядкування тилу при участі тих самих організацій може піднести здатність держави до самооборони та наблизити досягнення почесного миру.

3) Негайно розпочати швидке і систематичне розгруження фронту від всіх зайвих людей, мало здатних до війни при зимових обставинах, а також від непотрібної сили — худоби та реманенту, що значно зменшить безлад і врятує Росію від загибелі.

9. Про білорусів

З'їзд народів Росії, скликаний Центральною Українською Радою, вислухавши заяву представників Центральної Ради білоруських організацій про те, що значній частині Білорусії, захопленій ворогом, загрожує безпека бути відірваною від решти Білорусії, і вважаючи, що такий насильний поділ був би

Найбільшим порушенням права білоруського народу на самовизначення вважає потрібним, щоб Тимчасове правительтво негайно видало декрет про автономію Білорусії в межах Російської демократичної федеративної республіки з кінцевим прилученням до автономної Білорусії також всіх захоплених ворогом міст і місцевостей в етнографічних межах розселення білоруського народу.

10. Про козацтво

Заслухавши доклад представників "Союза казачьих войск" про козацтво по історичних даних, З'їзд народів Російської республіки постановив:

1) Признати козацтво самостійною галуззю між народами Російської республіки, яка (галузь) утворилась через особливі обставини історичного буття і має всі права на незалежне існування.

2) Всіма засобами підпирати змагання козацтва до упорядкування свого життя на основі самоозначення.

3) Вітати приєднання до З'їзду народів вільного козацтва, як повноправного члена, до кола вільних народів Російської демократичної республіки, федеративного перебудування котрої вони домагаються.

11. Про Латвію

Вислухавши заяву латиських представників про те:

а) що частини Латвії — Курляндська губернія і деякі повіти Ліфляйської губернії — захоплено Германією;

б) що германське правительтво уже виявило замір прилучити захоплені місцевості Прибалтійського краю до Германії;

з) що латиський народ на своїх сеймах та з'їздах останніх двох років виявив свою волю, щоб всі землі, заселені латишами в етнографічних межах під назвою "Латвія", а саме: Курляндська губернія, південна частина Ліфляндської губернії, Режицький, Люцицький та Двінський повіти Вітебської губернії та заселені латишами смуги суміжних губерній Сули злучені в одну демократичну одиницю — в Російській федеративній республіці;

г) що бажане латиському народові злучення частин Латвії не найшло до цієї пори підмоги з боку Тимчасового правительтва;

д) що непевне становище латиського народу і невідомість про дальшу долю захоплених місцевостей Латвії, та про відношення Тимчасового правительтва і російських демократичних кіл до справи окупації, непокоїть латиський народ як в межах Росії, так і в захоплених місцевостях, З'їзд народів

постановив: звернути увагу Тимчасового правительства на потребу негайного видання особливого декрету про об'єднання всіх згаданих частин Латвії та про утворення автономної латиської демократичної одиниці, яка шляхом самоозначення має ввійти в склад Російської федеративно-демократичної республіки.

12. Про литовську справу

Стоючи на ґрунті суверенного права кожного народу, та вважаючи, що правительство не в праві вирішувати долю народів і країв без їхньої згоди, а також заслухавши заяву литовських представників:

1) що Всеросійський Литовський сейм в Петрограді висловився в червні 1917 р. за утворення суверенної Литовської держави в етнографічних межах, форму котрої повинні визначити Литовські Установчі Збори, скликані на демократичних підвалинах;

2) що Тимчасове правительство уже після проголошення права народів на самовизначення прилучило своїм декретом Сувалкську губернію до майбутньої незалежної Польщі та передало польському ліквідаційному комітетові справу порядкування установами Сувалкської губернії, хоча під час виборів до всіх державних дум людність ясно виказала свою волю, обираючи за представників лише литвинів, та даючи їм накази домагатись прилучення до автономної Литви Сувалкської губернії, за виїмком тої частини її, людність якої забажає остатись при Польщі;

3) що, захопивши мало не всю Литву, Германія бореться тепер до вирішення справи політичного існування Литви, а через те настає час, коли і Росія повинна виявити своє відношення до прав литовського народу, З'їзд народів постановив звернути увагу Тимчасового правительства на конечну потребу видання особливого декрету, яким повинно бути признане право литовського народу на утворення суверенної Литовської держави з частин російської та пруської Литви, а також з литовської частини Сувалкської губернії, при додержанні засад самоозначення.

13. Декларація поляків

Член польського представництва на з'їзді п.Лукашевич прочитав на останньому засіданні від імені київської групи Польської партії соціалістичної (лівиці) слідуючу заяву:

"Київська секція Польської партії соціалістичної (ППС), будучи виразницею інтересів революційного польського пролетаріату та трудового селянства Польщі, і в той же час, заступаючи

інтереси місцевого польського пролетаріату, що здавна живе на Україні, як національна меншість, стоячи на ґрунті своєї програми і тактики, та, вважаючи:

а) що ґрунтовне та всебічне перебудування державного організму і громадянства на широких демократичних підвалинах може бути досягнуто тільки при умові цілковито: політичної незалежності;

б) то всяке підлягання іншій державі затримує розвиток громадянства, всіх творчих сил народу і, збільшуючи визискування підлеглих другій державі трудящих народних мас, ослаблює сили революційного пролетаріату та трудового селянства в їхній класовій боротьбі за визволення з економічного, політичного та національного гніту;

в) що тільки при умові цілковитої політичної волі свого краю революційний пролетаріат може з успіхом провадити свою класову боротьбу за досягнення кінцевих соціалістичних завдань, Польська партія соціалістична відносно революційного пролетаріату Польщі є виразницею ідеї цілковитої самостійності Польщі. Будучи в той же час заступницею інтересів місцевого польського пролетаріату та трудового селянства на Україні, як національної меншості, і вважаючи: а) що з погляду інтересів робочого пролетаріату і трудового селянства пригноблених народів федеративний устрій Російської держави дає найбільш сприятливі умови для боротьби пригноблених народів за своє національне визволення; б) що федерація є добровільною братерською спілкою вільних всередині і незалежних одна від другої держав; Польська партія соціалістична приєднується до революційного руху української демократії, поскільки українська демократія майбутній федеративний зв'язок з Росією ґрунтує на державності України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Революция и национальный вопрос Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX веке. Под ред. С.М. Диманштейна — М., 1930, —Т.3. 1917 (февраль — октябрь).—С.443—450.
2. *Берлін І.* Націоналізм: Знехтувана сила // Сучасність. — 1993. — № 3. - С. 106-109.
3. *Винниченко В.* Відродження нації.— Київ— Відень, 1920. — Ч.1.
4. *Грушевський Мих.* Освобождение России и украинский вопрос- СПб, 1907. - С.111.
5. *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 11. —С.145.
6. *Донцов Д.* Сучасне політичне положення нації і наші завдання. — Львів, 1913. - С.12.
7. *Дорошенко Д.* Історія України. 1917—1923 рр.— Ужгород, 1932. — Т.1. Центральна Рада.— С. 153—155.
8. *Кондуфор Ю.Ю.* Революційні події 1917 р. на Україні: пошук альтернативи // Укр.іст.журн, —1990. —№ 11.—С. 16—17.
9. *Кульчицький С.В.* Центральна Рада. Утворення УНР // Укр.іст. журн, —1992, -№ 6,—С. 79-80.
10. *Мазепа І.* Підстави нашого відродження. Частина перша Причини нашої бездержавності. Вид-во "Прометей", 1946.—С.132—177.
11. *Мірчук П.* Трагічна перемога.— К, 1991.—С.30—34.
12. *Христюк П.* Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917—1920 рр. — Кам'янець— Відень, 1921. —Т.2.— С.20-23.
13. *Шелухін С.* Україна. — Прага, 1936. — С.45—54.
14. *Яневський Д.Б.* Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державності (березень—листопад 1917 р.).—К, 1990,— Препринт № 1,—С.17.
15. З'їзд поневолених народів у Кисві (у 55-і роковини) // Сучасність, — Мюнхен, 1972, —Ч.9 (141).—С.54—58.
16. Киевлянин.—1917.—10, 12, 13, 16 сент.
17. Киевская мысль,—1917.—9, 15 сент.
18. Народна воля,—1917.—12, 13, 14, 15, 16 верес
19. Нова Рада.—1917.—10, 11, 12, 13, 15, 16, 17 верес
20. Робітнича газета,—1917,—6, 10, 12, 14, 16, 17, 19, 20 верес
21. Центральний державний архів вищих органів, влади та управління України, ф. 1115, оп.1, спр. 7, арк.1—6.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Алібеков А. 43
Алі-Сапарова 17
Аллах 36
Антанатис 39
Аст К. 42, 48, 68
Астман К. 29
Банзай 33
Банзаєв 24
Бараташвілі Йосип 17, 19, 25,
42, 46, 48, 68
Бахман Христофор 17, 23, 43,
44, 49, 70
Берзін Р. 43, 70
Берлін І. 58
Белогорцев В. 42, 69
Бсльський Вацлав 17, 28, 33, 43,
44, 48, 69
Биділов 44
Билло Ю. 43, 69
Бірк А. 42, 68
Бобринський, граф 9
Борохов Б. 21, 35, 37, 41, 42, 44,
46, 70
Бояр А. 43, 70
Бруненк М. 43, 70
Везіров Ю. 43, 68
Векілов М. 43, 68
Винниченко В. 5, 6, 58
Вішилов 24
Вольдемар А. 27, 33, 34, 40, 41,
43, 44, 69
Вушкальн Я. 43, 70
Габідулі 33
Гаєвський Ю. 34
Галькевич ЛІ. 42, 69
Гамзаєв Д. 43, 70
Гендельсман 20
Гіндес М. 20, 42, 70
Гмац-Анін 21
Гоголь І. 29, 42, 70
Гольбан С. 43, 68
Гольдсльман С. 20, 42, 70
Гольдман 44
Гордон М. 43, 71
Граврогк А. 43, 69
Грушевський М. С. 3, 4, 9, 10-14,
16-18, 29, 31, 32, 44-47, 49, 58
Гунчак Т. 14
Даскал Г. 43, 68
Джафер-Сайдамет 43, 70
Джіаншаєв Б. 43, 70
Диманштейн С. М. 58
Довженко В. 42, 69
Долгов А. 26, 33, 38, 42, 44, 69
Долохов 26
Донцов Д. 4, 58
Дорошенко Д. 58
Драгоманов 17
Дубинський П. 42, 70
сженівський в. 27
Єнгілов 25
Зайнулін 40
Залтс К. 43, 70
Іванов К. 26, 42, 44, 46, 69
Ідрісов С. 24, 43, 70
Ізвеков. А. 28
Ізіров Юсуф-бек 24
Ілля 36
Іонку Ф. 27, 43, 68
Ісхакова А. 32, 43, 70
Казакліу В. 43, 69
Камбала С. 43, 70
Карасьов 26, 69
Керенський 31

Кноль Д. 19, 33, 43, 71
Кондуфор Ю.Ю. 58
Корбуш І. 42, 69
Корнілов 23
Кодрян І. 43, 69
Корчинський М. 42, 69
Костомаров 17, 29
Красковський І. 42, 69
Кулеша К. 43, 71
Кульчицкий С. В. 58
Кунігіс 39
Кушнір М. 33, 38, 42
Лазерсон М. 42, 70
Ленін 6, 7
Лукашевич К. 22, 23, 43, 44, 46, 71
Луценко 38, 48
Любинський М. 33, 42, 44, 69
Лященко І. 39
Льосик І. 42, 69
Мядзійанко Павлина 42, 69
Масвський І. 37
Масрович 23
Мазепа І. 58
Марковський М. 33, 43, 69
Мачаваріані І. 25, 42, 68
Мейеровиць З. 43, 70
Мешковський 39
Микола II 7
Микола Михайлович 8
Михайловський 27, 44
Мірчук П. 58
Морква К. 42, 69
Музафаров Ю. 43, 70
Мусуфал Юсуф 23
Новицький С. 43, 70
Оберучев 27, 38
Обнінський В. П. 18
Озен-Башли А. 28, 43, 70
Петлюра С. 21
Петро Великий 24, 26
Петро Перший 32
Петровський Г. 5
Пісоцький А. 17
Половодов 43, 69
Рак-Михайловський С. 42, 69
Розенштейн М. 42, 70
Романови 25, 28
Рудницький В. 43, 71
Русаков 40
Рустамбеков Ш. 33, 43, 68
Рябцов Е. 19
Садиков Д. 43, 68
Садовський В. 42, 69
Салтан 33
Свеколкін І. 43, 69
Север Боку 43
Севрюк О. 42, 69
Сержант К. 23, 43, 70
Сеттаров А. 43, 70
Сиркін Н. 33, 38, 42, 48, 70
Скажунтін І. 43, 69
Скловський І. 43, 68
Славинський І. 43, 71
Славинський М. 8, 9, 18, 31, 32,
45, 47
Сухових К. 20, 43, 68
Тамерлан 28
Тесленко-Приходько Г. 43, 68
Тумас І. 43, 69
Туменас А. 43, 69
Фарботко І. 42, 69
Христюк П. 58
Хургін І. 42, 70
Челеб'єв О. 43
Чижевський В. 33, 43, 49, 68
Чудінов Ф. 43, 69
Чумак 36
Чуміло 33
Чурлянціс С. 43, 69
Шабарова Є. 28, 32, 43, 70
Шац-Анін 37, 41, 44
Шац М. 33, 42, 44, 46, 70
Шахтман І. 14, 41, 42, 45, 49, 70
Шевченко Т. 9, 25, 48
Шелухін С. 9, 58
Шраг Микола 17, 38, 42, 69
Штейн 40
Штрандман О. 42, 68
Шульгін О. 19, 48
Шульц 39
Шумилін Н. 43, 69
Юргенштейн А. 33, 42, 68
Яневський Д. Б. 58
Янкевич І. 43, 69

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Австрія* 4	Закавказзя 20, 25
Австро-Угорщина 43	Ізраїль 14
Америка 41	Кавказ 33, 38
Америка Північна 37	Київ 5, 7, 9, 10, 11, 13-19, 24, 36,
Балтійське море** 23	44, 46, 49, 53
Білорусія 54, 55	Київська воєнна округа 24, 27,
Вірменія 5	29, 38
Вітебська губ. 55	Крим 28
Галичина 8	Курляндська губ.*** 55
Галичина Східна 11	Латвія 22, 28, 32, 46, 55, 56
Германія (Німеччина) 55, 56	Литва 56
Грузія 5, 25, 49	Ліфляндська губ.**** 55
Двінський повіт Вітебської	Луганськ 36
губ. 55	Люшицький повіт Вітебської
Європа 18, 48	губ. 55
<u>Західна Європа 34</u>	Москва 26

* У 1867—1918 рр. — Австро-Угорщині.

** Назва моря походить від латис. "балте"—білий.

*** Курземе — давня назва історичної області Латвії, розташованої на захід та південний захід від Ризької затоки Після III розподілу Польщі (1795) К. було приєднано до Російської Імперії.

****Ліфляндія — це німецька назва Лівонії На рубежі XII—XIII ст. Лівонія — область розселення лівів (низина рр. Даугави та Гауї). З другої чверті XIII ст. — до 1561 р. — входила до складу т.зв. Лівонської конфедерації (5 держав, підкорені німецькими хрестоносцями у ході Лівонської війни 1558—83 рр.) Лівонія перейшла під владу ?ечі Посполитої. З 1629 р. за Альтмаркським перемир'ям між Річчю Посполитою та Швецією відійшла до Швеції як П провінція. Ввійшла до складу Російської Імперії за Ништадською мирною угодою 1721 р. Територія південної Естонії та північної Латвії (до р.Даугава)

Московщина 11,12	Росія демократична, федера-
Палестина* 14, 20, 21, 41	тивна 3, 4, 8, 10
Петербург** 7, 31	Росія 4,6-13,15-40,44,45,48-51,
Петроград*** 15, 22, 26, 56	53-57
Польща 5, 56, 57	СРСР 13
Прибалтійський край 55	Сувалкська губ. 56
Ревель 39	США 14
Режицький повіт Вітебської	Ташкент 36, 40
губ. 55	Україна 3-9, 11-15, 18, 19, 25,
Роменський повіт**** 46	26, 29, 30, 36, 37, 49, 57
Російська держава 3, 4, 49, 57	Україна Східна 4
Російська імперія 3, 6, 7, 9	Українська держава 4, 13
Російська республіка 7, 10, 13,	Українська республіка 7
15, 16, 23, 27, 31, 37, 45, 47,	Фінляндія 15
54, 55	Чернігів 39
	Швейцарія 37

*Палестина— історична область Західної (Передньої) Азії. В XVI ст. до н. е. —завойована Єгиптом. З XIII ст. до н.е.—була завойована племенами давніх євреїв, які заснували там Ізраїльсько-іудейське царство, у XV ст. до н. е. Ізраїльське царство (північна Палестина) завойоване Ассірією, Іудейське царство (півд. Палестина) завойоване Вавилоном. Згодом Палестина завойов. Персією, Македонією, Єгиптом. З I ст. до н.е.— протекторат Риму. З IV ст. н.е. у складі Візантії. З VII ст. н.е.—у складі Араб, халіфату. У XI ст.—завойов. хрестоносцями. З XII ст.— під владою Єгипту; з XVI ст.— під владою Туреччини та Єгипту; 1914—18 рр.— окупована Англією; у 1947— ліквідовано англ.мандат на Палестину; 1948— за рішенням ООН створено на території П. 2 держави — арабську та єврейську.

**З 1703 до 1914 рр.—Санкт-Петербург.

*** Місто дістало нову назву після початку Першої світової війни (1914), з 1924 р. Ленінград.

****Територія сучасної Сумської обл.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Автономізм, автономісти 7, 18
Автономія 7, 17, 19, 20, 25, 30, 35, 43, 51, 55
Автономія національно-персональна 10, 21, 37, 38, 44, 51
"Автономія-федерація"... — сподівання, висловлені М. Грушевським на З'їзді поневолених народів (1917, лютий), про те, що Росія, буцімто, подарує Україні автономію 11
Більшовицька партія, більшовики 5, 12, 41, 42
"Будучий (майбутній — *Авт.*) федеративний устрій" — плани федеративного устрою Росії 34-39
Буржуазія 19, 28, 30
"Великі Земські посілости та капіталістичні підприємства— чужі для українського народу" — думка М.І.Костомарова, до якої приєднався на з'їзді М.Грушевський 29
Віленські (литовсько-білоруські) розходження 10
Всеросійські Установчі Збори 7, 10
"Головна хиба державного устрою Росії"... — міркування депутатів з'їзду, відображені у постанові "Про федеративний устрій Російської держави" 49
Городська (міська — *Авт.*) дума 19
Громадське суспільство 3
Демократія
— "сучасна" (тогочасна — *Авт.*) 50
— "російська" 10, 23, 45, 47
— "українська" 25, 29, 57
Демос 30
Держава, її складові елементи та принципи устрою (політологічний аспект) 34
Державна народність, державні народи — в матеріалах з'їзду йдеться про великоруську народність, яка мала свою державу на протязі багатьох століть, на відміну від інших народів Російської імперії 3, 16, 18
Державність 5-6, 57
Децентралізм державний 25
Еволюція 4
Єврейська національно-територіальна автономія в Палестині 41
Єврейська нація 21

"Єврейське питання" 21
"Єврейський народ-страдник безземельний"—вислів М.Грушевського щодо безпритульності єврейського народу 44
Єврейські погроми 29
З'їзд народів Росії 1905 р. 47
З'їзд I Всеукраїнський жіночий 1917 р. 44, 46
"Золоті сни народів"—характеристика М.Грушевським ("Спо-мини") З'їзду поневолених народів 10
"Золотий сон"—взято М.Славинським (як і М.Грушевським) у Т. Г. Шевченка її смисл: "З'їздові снились золоті сни... про федерацію народів Європи і всього світу" 48
Ідея всесвітньої трудової республіки Рад (Г. Петровського) 5
Імперіалізм 30
"Імперія народів" — Російська імперія 3
Історія скликання З'їзду поневолених народів 17
Кадети 31
Київська воєнна округа 24, 27, 29, 38
Кирило-Мефодіївське братство — неодноразово згадувалося на з'їзді М.Грушевським, як приклад існування в Україні давньої традиції прагнень до федеративного устрою (у братчиків — федерації слов'янських народів) 6, 17
"Козаки — не сословіє (стан-авт.), а народ" 36
Консервативні традиції 4
Конституціоналізм 4
Конфедерація 37
Корніловщина 28
"Литовське питання" 27, 56
Лютнева революція 1917 р. 5
"Маніфест про братство народів" вел. кн. Миколи Михайловича 8
"Міцний союз народів" 26
Мова — загальнодержавна 10, 26, 37, 51
— російська 52
"Народ-мандрівник" — вислів М.Грушевського про єврейський народ 47
Націоналізація армії
— мусульманської 23
— російської 54
— української 21
Націоналізм — як "живуча та творча ідея побудови власної держави" 19
Національна ідея 19
Національна школа 23
Національне самоусвідомлення 6
Національний та чисельний склад З'їзду поневолених народів 33, 42-43
Національні меншості 37, 38, 51
Національної держави поняття 38

"Наші симпатії може придбати той "палац народів", який ми хочемо робити з Росії" — М.Грушевський 31

"Нерозуміння національного питання руською демократією" 29

"Нерушима єдність народів" 22

Німецька аристократія 23

Німці 23

"Орієнтація на Московщину, на Росію"... — думки М.Грушевського у 1918 р. про даремність сподівань його особисто і федералістів на те, що Росія подарує Україні автономію 11-12

"Палац народів" 31

Переяславська рада 1654 р. 7

Політичні свободи 5

Польська соціалістична партія 11, 22, 43, 44, 46, 56, 57

Правова держава 3

Принцип самовизначення народів 52, 54, 55, 56

Проект поділу Росії на штати 38-39

Просвітництво європейське 12

"Протокол З'їзду представників народів і областей, які прагнуть до федеративної перебудови Російської республіки" (короткий опис документа) 13

Пруський мілітаризм (і війна до його знищення) — позиція Союзу козачих військ 26

Рада народів — обрана З'їздом поневолених народів під час його роботи; її головою було обрано М.С.Грушевського; головна мета діяльності — "боротьба за федеративну Росію" 13, 45

Російська бюрократія 23

Російська революція 18

Російська Федерація Велика 58

"Росія не для руських, а для всіх народів, що живуть в Росії — точка зору естонського представника на З'їзді 29

Русифікація 8, 51

Самостійництво, самостійники (у роботі з'їзду участі не приймали) 7, 8, 9

Сепаратизм 7, 8, 35

Сіоністи, сіоністські розходження 10, 44, 49

Соціалісти 7, 8, 9, 12

Тверда дійсна влада 48

Тимчасовий уряд 7, 8, 9, 10, 18, 21, 31, 45, 47, 54-56

Тип державного устрою 50

"Тюрма народів" — Російська імперія 9, 10

"Удар у спину революції" — оцінка деякими російськими соціалістами прагнень литовців проголосити Литовську республіку 28

"Україна не йде через федерацію до самостійності, бо державна залежність лежить не перед нами, а за нами. Ми уже раніше об'єдналися з Росією, як незалежна держава, і своїх прав ми ніколи не зрікалися" — вислів М.Грушевського на з'їзді 30

Український 34 військовий корпус 44, 46
Універсали Центральної Ради
— I 5
— II 7, 8, 37
— IV 6
Унітарна держава 37
"Федералізм є принципом об'єднуючим і зберігаючим єдність Росії" — М.Грушевський 30
Федералізму ідея 8, 18, 25, 26, 30
Федералісти 18
Федералістські традиції українські 7, 17, 19
Федеративна Росія 17-19, 23, 30, 37, 44
Федерація 9, 10, 18, 20, 26, 27, 28, 34-36, 44-46, 48-51, 57
Федерація народів Європи і всього світу 48
"Храм волі народів" — М. Грушевський 47
Централізм 4, 8, 19, 31, 50
Централісти 12
Центральна Рада
— Білоруська 27
— Українська 5, 10, 13, 16-18, 22, 25, 30, 49, 51, 52, 53, 54
Центробіжні сили 48
"Чего ждет Россия от войны" — збірка, в якій М.Славинський у 1916 р. вмістив свою статтю 8
"Чом народи так тримаються за Росію?" — питання М.Славинського до З'їзду 47
Шовінізм великодержавний 4, 13

**ПРЕДСТАВНИКИ ВІД НАРОДІВ,
ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У З'ЇЗДІ
ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ,
АБО НАДСИЛАЛИ ПРИВІТАННЯ
ДЕЛЕГАТАМ З'ЇЗДУ**

башкири	мусульмани
білоруси	— закавказькі
буряти	— тюркські
великороси	поляки, польський народ
горці	росіяни, руські, російський на-
грузини	род
донські козаки	румун
естонці	— бессарабські
євреї, єврейський народ	— трансільванські
калмики	татари
кримські татари	українці, український народ
латиші	фіни
литовці	якути
молдавани	

**З'ЇЗД ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ
(М. КИЇВ, ВЕРЕСЕНЬ 1917 Р.)
ОСОБОВИЙ, ПАРТІЙНИЙ
ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД
ДЕЛЕГАТІВ З'ЇЗДУ**

Прізвища делегатів	Яку партію або організацію представляють	Який народ представляють	Чисельність
1	2	3	4
Бараташвілі І. Мачаваріані І.	соціаліст-федераліст (с.-ф.) соціал-демократ (с.-д.)	грузинів	2
Скловський І. Сухових	соціалісти-революціонери К.	росіян	3 (есери)
<u>Тесленко-Приходько Г.</u>			
Аст К. Бірк А. Штрандман О. Юргенштейн А.	соціал-демократ (с.-д.) революціонер-демократ (р.-д.) трудова партія демократична партія	естонців	4
Векілов К. Везіров Ю. Алібеков А. Садиков Д. <u>Рустамбеков Ш.</u>	мусульмани закавказькі та закаспійські	тюрків	5
Гольбан С. Даскал Г. Іонку Ф. Казакліу В. Кодрян І. Чижевський В.	партійна приналежність не вказана	молдаван	6

1	2	3	4
Галькевич Л.	безпартійний	білорусів	7
Корбуш І	соціалістична громада		
Красковський І.	соціаліст-революціонер (есер)		
Льосик І.	соціал-демократ (е.-д.)		
Мядзіянюк Павлина	безпартійна		
Рак-Михайловський С.	соціалістична громада		
Фарботко І.	безпартійний		
Довженко В.	соціаліст-демократ (с.-д.)	українців	8 (вказано 8,
Корчинський М.	соціаліст-федераліст (с.-ф.)		але
Кушнір М.	соціаліст-федераліст (с.-ф.)		пода-
Любинський М.	націонал-революціонер		но 7
Садовський В.	соціал-демократ (с.-д.)		прізвищ
Севрюк О.	соціаліст-революціонер (есер)		
Шраг М.	соціаліст-революціонер (есер)		
Билло Ю.	соціал-демократ (с.-д.)	литовців	9
Бельський В.	Соціалістична народна партія		
Вольдемар А.	національного поступу партія		
Граврогк А.	партійну приналежність не		
Марковський М.	вказано		
Тумас І.			
Туменас А.			
Чурлянис. С.			
Янкевич І.			
Белогорцев В.	Терське військо	козаків	9
Долгов А	Донське військо		
Іванов К.	Амурське військо		
Морква К (українець)	Кубанське військо		
Половодов	Уральське військо		
Свеколкін І	Донське військо		
Скажугін І.	Забайкальське військо		
Шумилін Н.	Донське військо		
Чудінов Ф.	Оренбурзьке військо		
Карасьов	Донське військо		

1	2	3	4
Гамзаєв Д. . Джафер-Сайдамет Джіаншасєв Б. Ідрісов С. Ісхакова А. Музафаров Ю. Озен-башли А. Ссттаров А. Челебієв О. Шабарова Є.		татар	10
Бахман К. Берзін Р. Бояр А. Брунєнк М. Вушкальн Я. Залтє К. Камбал?. С. Мейєровиць З. Новицький С. Сержант К.	народний демократ партійну приналежність не вказано народний демократ демократична партія демократична партія соціал-демократ (меншовик) безпартійний селянська спілка безпартійний соціал-демократ (с.-д.)	латишів	10
Борохов Б. Гіндєс М. Гоголь Гольдєльман С. Дубинський П. Лазєрсон М. Сиркін Н. Розєнштейн М. Хургін І. Шац М. Шахтман І.	І. сіоніст сіоніст "Поалєй-Ціон" єврейське демокр. об'єднання єврейське демокр. об'єднання сіоніст сіоніст соціалістич. єврейськ. робітни ча партія соціалістич. єврейськ. робітни ча партія сіоніст	євреїв	11

1	2	3	4
Гордон М.		поляки (з	
Кноль Д.		дорадчим	
Кулеша К		голосом)	
Лукашевич К			
Рудницький В.			
Славинський І.			

ЗМІСТ

З'ЇЗД НАРОДІВ РОСІЇ	3
МАТЕРІАЛИ РОБОТИ З'ЇЗДУ НАРОДІВ У КИЄВІ	15
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	58
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	59
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	61
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	63
ПРЕДСТАВНИКИ ВІД НАРОДІВ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У З'ЇЗДІ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ, АБО НАДСИЛАЛИ ПРИВІТАННЯ ДЕЛЕГАТАМ З'ЇЗДУ	67
З'ЇЗД ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ (м. КИЇВ, ВЕРЕСЕНЬ 1917 р.) ОСОБОВИЙ, ПАРТІЙНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД ДЕЛЕ- ГАТІВ З'ЇЗДУ	68

Підписано до друку 03.02.94 Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк.4,18 Обл. вид.арк. 4,5
Тираж 500. Зам 445 1994 р. Ціна договірна
Поліграф. д-ця Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушевського, 4